

תורת הכינויים של ר' אליעזר מטוכהיים

שלם יהלום*

הקדמה

ר' אליעזר בן שלמה פעל במחצית השנייה של המאה הי"ג בעיר טוכהיים (Tuchheim) במזרח גרמניה, ועם רבותיו נמנו גדולי הלומדים באשכנז ובצרפת.¹ מפעלו הספרותי החשוב של ר' אליעזר היה עריכת התוספות הקרויות על שם עיר מגוריו: טוך. בראשית תקופת הדפוס בחר גרשום שונצינו בקובץ זה למהדורת התלמוד שלו, ובעקבות החלטה זו התוספות שבידינו במסכתות החשובות הם טוך.² המרכזיות של קובץ זה כה רבה עד שבעיני רוב הלומדים והחוקרים סתם תוספות – טוך. הספרות המסורתית הגדירה את הטוך קיצור מתוספותיו של ר' שמשון בן אברהם משנץ (Sens) שבצפון צרפת: "התו[ספות] מטו"ך ברוב מקומות אינן אלא מקצרו[ת] דברי התו[ספות] משאנץ".³ מחקרנו יתמקד במסכת פסחים, שבה השתמרו בידינו קבצים מקבילים של שנץ וטוך,⁴ והקבלה ביניהם תלמד שאכן חלק ניכר מתוספות טוך הוא העתקה וקיצור של מהדורת שנץ:

טוך	שנץ
1 תימ' [ה] אמאי לא מיייתי תניא נ"ה [=נמי מהך דהכא לרב חסדא. ⁵	1 תימ' [ה] אמאי לא מיייתי תניא נמי הכי, מהאי דהכא לרב חסדא. ⁸

* מאמר זה נכתב כחלק מן הפרויקט 'התוספות על התלמוד: הקבצים התפתחותם ותפוצתם' שבתמיכת הקרן הלאומית למדע (מענק מס' 1185/09) שבראשות פרופ' אברהם (רמי) ריינר מאוניברסיטת בן גוריון בנגב.
¹ ש' עמנואל, תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו, מבוא, ירושלים תשע"ב, עמ' 50-53, 182. עוד אפשר שמדובר ב-Taucha, מצפון-מזרח ללייפציג. ראה הע' 137. S. Emanuel, 'Unpublished Responsa of R. Meir of Rothenburg as a Source for Jewish History', in: C. Cluse Turnhout (ed.), *The Jews of Europe in the Middle Ages (Tenth to Fifteenth Centuries): Proceedings of the International Symposium held at Speyer, 20-25 October 2002*, 2004, pp. 289-290; יוניים בספרות הרבנית בימי הביניים, אשכנז, ירושלים תשס"ד, עמ' 235 ובהע' 31, 238-239; א"א אורבך, בעלי התוספות: תולדותיהם חיבוריהם שיטתם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 582, 666.
² M. Glatzer, 'Early Hebrew Printing', in L.S. Gold (ed.), *A sign and a witness: 2,000 years of Hebrew books and illuminated manuscripts*, Oxford 1988, pp. 89-90; H. Soloveitchik, *Collected Essays*, Oxford 2013, Vol. I, p. 10, 639, 659-660, 665-667, 674-675. כבר בימי הביניים היו קבצים אלו נפוצים בצרפת ובאשכנז. ראה הנ"ל, עמ' 585.

³ ר' יוסף קולון, שאלות ותשובות, שורש ק"ס (מהדורת ונציה רע"ט, עמ' קעא, ב).

⁴ ההקבלה בין השנץ לטוך קיימת גם בכתובות. ראה A.J. Leibowitz, *Tosafot Tuhk on the Talmud: A Critical Analysis of R. Eliezer of Tuhk's Redaction of Tosafot and his Marginalia*, Ph.D. dissertation, Yeshiva University 2012, pp. 50-59, 61-62, 81, 86, 88-89, 94-95, 285, 288-289 ואולם בכתובות מהדורת השנץ שעליה נבנה הטוך שונה מקובץ השנץ שבידינו. ראה אורבך (לעיל, הערה 1), עמ' 625-629. הפניה סתמית במחקר זה היא לפסחים. התוספות על הדף במהדורות התלמוד הנדפסות לפסחים הן טוך. ראה אורבך (לעיל, הערה 1), עמ' 608-609.

⁵ ר' שמשון בן אברהם, תוספות פסחים, מט ע"א, ד"ה 'תניא', כ"י אוקספורד, בודלי Opp. Add. Fol. 53, קטלוג נויבאואר 2358, דף 66ב (מהדורת מ"י פרום, ירושלים תשט"ז, עמ' קט). כל המובאות מ'תוספות שנץ' במאמר הועתקו מכתב היד היחיד באוקספורד, ובמראי המקום יירשמו באותיות עבריות מספר העמוד במהדורה הנדפסת, ובספרות – מספר העמוד בכתב היד. נוסח הדפוס הוא העתקה מכתב יד ורשה האבוד. ראה ב' ריצ'לר, 'כתבי היד

- 2** משמע דגבאי צדקה עדיפי ממלמדי תינוקות.⁶
3 פר"ת דורס ואוכל מחיים הבהמה ואינו ממתין לה עד שתמות.⁷
 משמע דגבאי צדקה עדיפי ממלמדי תינוקות.⁹
3 פר"ת דורס ואוכל שאין ממתין [ן] עד שימות.¹⁰

במחצית השנייה של המאה הי"ב למד ר' שמשון בישיבתו של ר' יצחק בן שמואל (ר"י) מדמפייר (Dampierre), מגדולי היוצרים באסכולת בעלי התוספות.¹¹ ר' שמשון כתב תוספות בשתי מהדורות: המהדורה הראשונה תיעדה את הלימוד החי בבית המדרש של ר"י. הקובץ תיאר את הרב המקשה והמתרץ ואת הדיאלוג המתפתח עם התלמיד המגיב בהסכמה או בהתנגדות:¹² "נר[אה] היה לפרש... אבל אינו יכול להיות... שוב חזר ר' ואמ[ר]... ויש לפרש... הקשה ר'... ודנתי לפניו".¹³ שלא כמהדורה הראשונה המהדורה השנייה מעובדת ומגובשת, ותובנות הרב מובאות בה בעילום שם. שנץ לפסחים שבידינו משתייך למהדורה הראשונה,¹⁴ וכפי שראינו, טוך בנוי על קובץ זה.

ר' אליעזר מטוך השתייך לתחום התרבות האשכנזי, אולם בשנות לימודיו שהה גם בצרפת וקיבל תורה מתלמידי תלמידיו של הר"י.¹⁵ בהיותו בוגר ישיבות צרפת ידע ר' אליעזר שר' שמשון

של תוספות על התלמוד, בתוך: א' ריינר ואחרים (עורכים), תא שמע: מחקרים במדעי היהדות לזכרו של ישראל מ' תא-שמע, עמ' 787. במקרים המעטים שבהם יש משמעות לחילוף בין העדים יצוין הדבר.

⁸ מט ע"א, ד"ה 'תניא', כ"י פרמה, ספריית הפלטינה 325, Parm. 41, דף 41א. כ"י פרמה הוא היחיד המכיל את כל הטוך לפסחים, וממנו הועתקו כל המובאות מתוספות טוך במאמר. כתב יד פרנקפורט, ספריית האוניברסיטה 136 MS hebr. Oct. מעתיק את פסח ראשון בלבד. כשישמשו שני כתבי היד יצוין הדבר במפורש. כתב יד אוקספורד, בודלי, Opp. Add. Qu. 129, קטלוג נויבאואר 2364, הוא העתקה מפרנקפורט, והוא חסר משמעות. לתיאור עדי הנוסח של הטוך לפסחים ראה ריצ'לר (לעיל הערה 5), עמ' 785-786. במקרים מעטים יובא הנוסח בדפוס ונציה ר"פ. על מהימנות הדפוס ראה מ' בנוביץ, 'ענפי הנוסח של פרק שבועות שתיים בתרא', סידרא י (תשנ"ד), עמ' 10.

⁶ מט ע"ב, ד"ה 'לא', עמ' קכט, כ"י דף 66ב.

⁷ מט ע"ב, ד"ה 'מה', עמ' קכט, כ"י דף 66ב.

⁹ מט ע"ב, ד"ה 'לא', כ"י דף 41א.

¹⁰ מט ע"ב, ד"ה 'מה', כ"י דף 41א.

¹¹ אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 271-298; ח' סולוביצ'יק, היין בימי הביניים: יין נסך פרק בתולדות ההלכה באשכנז, ירושלים תשס"ח, עמ' 117-119; ח' סולוביצ'יק, יינם: סחר בינים של גויים, על גלגולה של הלכה בעולם המעשה, תל אביב תשס"ג, עמ' 24-26; ש' עמנואל, שבתי לוחות: ספרים אבודים של בעלי התוספות, ירושלים תשס"ז, עמ' 308-311.

¹² הנורמה של מורה המכתיב את יצירתו לתלמיד רווחה בחברה הכללית במאה הי"ב. בשל כך העיצוב הסופי של החיבור נעשה בידי התלמידים, וחיבור אחד זכה לכמה נוסחים. ראה P. Saenger, 'Silent Reading: Its Impact on Late Medieval Script and Society', *Viator* 13 (1982), pp. 381-382; B. Smalley, *The Study of the Bible in the Middle Ages*, Oxford 1952, pp. 200-207.

¹³ שנץ, כח ע"א, ד"ה 'ע"ז', עמ' סט-ע, כ"י דף 35א. דוגמה זו ומובאות רבות אחרות בהמשך המחקר מראות שהשנץ בנוי כדיאלוג בין ר' שמשון המתבטא בגוף ראשון לרבו הר"י. גישה אחרת ולפיה אפשר שמדובר בסגנון ספרותי ולא בעימות שהתקיים בעולם הממשי ראה ש' עמנואל, 'חכמים תלמידים ויצירתם הספרותית', רש"י דמותו ויצירתו, בעריכת א' גרוסמן וש' יפת, ירושלים תשס"ט, עמ' 471-478.

¹⁴ אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 287, 293-296, 645 הע' 21; ש' יהלום, 'תוספות שנץ: מהדורותיו ומאפייניהן', תרביץ פ (תשע"ב), עמ' 47-66.

¹⁵ טענה בדבר לימודי אצל ר' יחיאל בן יוסף מפריס ראה עמנואל (לעיל הערה 1), עמ' 52 הע' 139; תא-שמע (לעיל הערה 1), עמ' 235 הע' 31; ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 48, 214-220; אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 460. אולם הממצא בכתבי היד של הטוך מטיל ספק בקביעה זו. ראה ש' יהלום, 'התוספות לפרק ערבי פסחים: זיהוי העורך ומקורותיו', עלי ספר כו-כז (תשע"ז), עמ' 78-83. ייתכן שר' אליעזר למד אצל ר' שמואל בן שלמה מפלייז (Falaise), בן זמנו ומקומו של ר' יחיאל. בטוך לשבועות נזכר: 'ומורי הר"ר שמואל מפרש' (ט ע"ב, ד"ה 'אי', כ"י אוקספורד, בודלי Mich. 93, קטלוג נויבאואר 428, דף 14ב). ובטוך לעירובין: 'ועוה"ק [=ועוד הקשה] מהר"ר שמואל' (כו ע"ב, ד"ה 'הוה', פרמה, ספריית הפלטינה 325, Parm. 291, דף 291ב). וייתכן שהכוונה לר' שמואל בן שלמה. ראה נ"י הכהן, אוצר הגדולים: אלופי יעקב, ב, חיפה תשכ"ז, עמ' רג-רד. התוספות על הדף לשבועות ועירובין הם טוך. ראה אורבך (שם), עמ' 607, 660. אורבך קישר בין ר' אליעזר לר' שמואל מפלייז

סיכם בתוספותיו את שיעורי רבו ושילב בהם הערות אישיות בגוף ראשון. כפי שנראה, הבחין ר' אליעזר בתוספותיו בין שני הרבדים המרכיבים את שני, ואת תובנות הרב והתלמיד יחס לבעליהם בשם. ¹⁶ דפוס עריכה זה נבע מהרצון להפוך את פרוטוקול הדיון בבית המדרש של ר"י ליצירה ספרותית מאורגנת ומחייבת. ¹⁷ עוד ייתכן שר' אליעזר חשש שבמרחק הזמן והמקום כבר לא ברור מי הם הרב והתלמיד המתדיינים ביניהם.

ראוי להדגיש שבמקרים רבים ההחלטה לשייך אמירה לר"י או לר' שמשון היא פרי החלטה של עורך הטוך ואינה מחויבת מהדיון בשני המוחזק בידינו. כמובן, אפשר שחילופים בין השני שבידינו לשני שעמד לפני עורך הטוך עמדו ביסוד ההפניות בטוך. אולם הדמיון הרב בין הקבצים מחזק את ההנחה שרוב השינויים הם מעשה ידיו של ר' אליעזר. ¹⁸ המודעות לפעולת העריכה בטוך יש בה כדי לערער את הבעלות על תובנות רבות בספרות התוספות. הכרה זו יכולה להסביר סתירות פנימיות רבות בתוספות ולסייג אמירות נחרצות המסתמכות על הטקסט של הטוך. השני והטוך ציטטו חכמים נוספים, וגם כאן נעמוד על פעולת העריכה. מחקר זה עניינו מיופי דפוס ההפניה הפרסונלית שעוצבו במהלך עיבוד השני בטוך.

ר' שמשון

התבטאות בגוף ראשון בשני יוחסה בטוך במפורש לר' שמשון בן אברהם בראשי התיבות רשב"א: ¹⁹

בהסתמך על מקור מוטעה. ראה לקמן, הערה 104. בשאלה אם למד ר' אליעזר אצל ר' משה מאברא (Evreux) ראה אורבך (שם), עמ' 627; ליבוביץ (שם), עמ' 33 הע' 19. המעבר של ר' אליעזר נבע מהדומיננטיות הלמדנית של בתי המדרש הצרפתיים. ראה H. Soloveitchik, 'Three Themes in the *Sefer Hasidim*', *AJSR* 1 (1976), p. 349; E. Kanarfogel, 'Preservation, Creativity, and Courage: The Life and Works of R. Meir of Rothenberg', *Jewish Book Annual* 50 (1992-1993), pp. 249-250. אצולה בגרמניה נסעו לצרפת, מרכז התרבות הגבוהה בימי הביניים. ראה מ' בלוך, החברה הפיאודלית, ירושלים תשמ"ח, עמ' 317.

¹⁶ מגמת האנשה של המקורות נמשכה גם בהדפסה מאוחרת של הטוך. ציטוט ממגילת סתרים חזר בשני ובעדי הנוסח של הטוך: "ונר[אה] לר' כמו שמפ[רש] [רש] במגלת סתרים" (שני, נא ע"א, ד"ה 'דברים', עמ' קלב, כ"י דף 68b) = "ותי[רץ] דמגילה סתרי[ם]" (טוך, נא ע"א, ד"ה 'אי', פרמה דף 41ב. וכן בפרנקפורט, דף 137ב, ובדפוס ונציה ר"פ). בדפוס פרנקפורט דמיין 1721 נזכר שרב נסים גאון הוא מחבר היצירה: "ותירץ רבינו נסים במגילת סתרי[ם]". וכן בדפוס וילנה הנפוץ הבנוי על דפוס פרנקפורט. על התלות של וילנה בפרנקפורט ראה A. Goldberg, 'The Babylonian Talmud', in: S. Safrai et al. (eds.), *The Literature of the Sages: Part I*, Philadelphia 1987, p. 343. כחלק ממגמה זו נזכר בדפוס פרנקפורט עורך תלמוד: "דמשמ[ע] ליה לתלמוד[א]" (שני, נט ע"ב, ד"ה 'עולת', עמ' קג, כ"י דף 78b) = "דמשמ[ע] ליה לתלמוד[א]" (טוך, נט ע"ב, ד"ה 'ולא', כ"י דף 44א. וכן בדפוס ונציה ר"פ). הפך בדפוס פרנקפורט ווילנה: "דמשמע ליה למסדר הש"ס". שאלת קיומו של עורך תלמוד הייתה במחלוקת בימי הביניים. רש"י ראה ברבינא וברב אשי עורכי התלמוד, ואילו רב שרירא ראה בעריכה פעולה קיבוצית שהתמשכה כמה דורות. ראה ב"ש כהן, 'לבחינת ההערות ההיסטוריוגרפיות של רש"י על אמוראי בבל בפירושו לתלמוד הבבלי', *JSIJ* 6 (2007), עמ' 63-67. נראה שהשכתוב בדפוס נבע מאימוץ גישתו של רש"י.

¹⁷ י"מ תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד באירופה ובצפון אפריקה: קורות, אישים ושיטות, ירושלים תשס"ד, ב, עמ' 119-120.

¹⁸ ראה דברינו סמוך להערות 47, 87, 140.

¹⁹ ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 81-82, 93-94, 117-119, 286. ניתן לראות בכך חלק מדפוס פעולה רחב של מעתיקים להמיר גוף ראשון בשלישי. על תופעה זו ראה ש' עמנואל, 'מגוף ראשון לגוף שלישי: פרק בתרבות הכתיבה באשכנז בימי הביניים', תרביץ פא (תשע"ג), עמ' 434-453. אולם יש להבחין בין המרה בתוך היצירה של המחבר עצמו ובין הטוך, שאינו יצירה של ר' שמשון, שהמרה לגוף שלישי במקרה זה מתבקשת. ליבוביץ טען שבמסכת שבה שמו של ר' שמשון אינו נזכר בטוך הקובץ אינו בנוי על השני. ראה ליבוביץ (שם), עמ' 83. ראוי לציין שר' שמשון כתב שתי מהדורות לתוספותיו: הראשונה משקפת את הדיון החי בבית המדרש, והשנייה מעובדת ומגובשת ואינה מזכירה את הרב ואת התלמיד בשמותיהם. ראה אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 293-296. לכן אפשר שגם טוך שאינו מזכיר את ר' שמשון בנוי על קובץ שני מהמהדורה השנייה.

טוֹךְ	שֶׁנֶץ
הקש' [ה] רשב"א היכי יליף מהכא דחמץ אסו' [ר] מו' שעות ולמעלה. ²³	1 תי' [מה] לי היכי ילפי' [נן] מהכא דחמץ אסור משש שעות ולמע' [לה]. ²⁰
ורשב"א מפר' [ש] דמשו' [ם] הכי הוּו ביכורים חובות שאין קבוע להם זמן. ²⁴	2 ולי נר' [אה] דמ"ה [=דמשום הכי] הוּו בכורים חובות שאין קבוע להם זמן. ²¹
תימ' [ה] לרשב"א הא בשע' [ת] זריקה אינם יכולי' [ם]. ²⁵	3 תי' [מה] לי והא בשעת זריקה אינם יכולי' [ם]. ²²

בכמה מובאות השליך עורך הטוֹךְ ממשפט שבו מובאת התבטאות בגוף ראשון על הקושיה שלאחריה, והשיוך לר' שמשון נבע רק מפעולת העריכה של ר' אליעזר:²⁶

טוֹךְ	שֶׁנֶץ
וק' [שה] לרשב"א דחומץ האדומי חשיב ליה. ²⁸	כמו שהוכחתי לעיל... ותימ' [א] דהא לקמן תנא אלו עוברין בפסח וקתני חמץ האדומי. ²⁷

במובאה הבאה איחד הטוֹךְ שני דיונים נפרדים בשנץ ובשל כך ייחס את שניהם לר' שמשון: "אבל ניטמא דאיתיה בחולין כו', תי' [מה] ליה ויגמר כלהו מטמא... ואמ' [ר] לי ר'... הואיל ומעשה חול איתעביד, וא"ת [=ואם תאמר]... מיהו איכא למי' [מר]".²⁹ לפני הציטוט התלמודי 'הואיל ומעשה חול' מנוקד בשנץ בנקודת הפסק לציין שזה דיבור חדש, ואכן מדובר במובאה תלמודית אחרת. הטוֹךְ איחד את הדיבורים³⁰ והניח מהאמירה 'ואמר לי ר' בדיון הראשון שכל הדיבור הוא מר' שמשון. לכן נחתם הדיון רשב"א: "תימ' [ה] לרשב"א לישתוק מעו' [ון] נילף כלהו מטמא ואמאי צריך הילכתא... הואיל ומעשה חול אתעבידא בה, וא"ת ונילף מק' [ו] [=מקל וחומר]... רשב"א".³¹ לעתים נבע אזכור שמו של ר' שמשון בטוֹךְ מטעות. הדמיון בראשי התיבות בין 'רשב"ם' (ר' שמואל בן מאיר) ל'רשב"א' (ר' שמשון בן אברהם) הוביל לחילוף ביניהם:

²⁰ ה ע"א, ד"ה 'לא', עמ' יא, כ"י דף 52ב.
²¹ לח ע"ב, ד"ה 'נאכלין', עמ' קג, כ"י דף 52ב.
²² עח ע"ב, ד"ה 'שאני', עמ' קצא, כ"י דף 100ב.
²³ ה ע"א, ד"ה 'לא', כ"י דף 24ב.
²⁴ לח ע"ב, ד"ה 'נאכלים', כ"י דף 37א.
²⁵ עח ע"ב, ד"ה 'שאני', כ"י דף 50ב. דוגמאות נוספות השווה שנץ, נא ע"א, ד"ה 'דברים', עמ' קלב, כ"י דף 68א = טוֹךְ, נא ע"א, ד"ה 'אי', כ"י דף 41ב; שנץ, נח ע"ב, ד"ה 'בשלמא', עמ' קמה, כ"י דף 76א = טוֹךְ, נח ע"ב, ד"ה 'אלא', כ"י דף 43ב; שנץ, עב ע"א, ד"ה 'לדידי', עמ' קעח, כ"י דף 93ב = טוֹךְ, עב ע"א, ד"ה 'לדידי', כ"י דף 48ב.
²⁶ עורך הטוֹךְ גם לקח את הביטוי הסתמי 'דמצי למימר' המשולב בדברי ר"י וראה בו אמירה בגוף ראשון וייחס אותו לר' שמשון. השווה: 'ואומ' [ר] ר' דאתרוג שאני... עוד דמצי למימר' [ר] דאין חילוק בין מצה לאתרוג... שיפריש ממנה יהי שלו" (שנץ, לח ע"א, ד"ה 'אתיא', עמ' ק, כ"י דף 50ב-51א) = 'ורשב"א פי' [רש]... היכ' [א] שיפריש יהא שלו" (טוֹךְ, לח ע"א, ד"ה 'אתיא', כ"י דף 37א). וגם כאן בעלות ר' שמשון היא פרי החלטת העורך.
²⁷ לה ע"ב, ד"ה 'ומי פירות', עמ' צד, כ"י דף 45א.
²⁸ לה ע"ב, ד"ה 'ומי', כ"י דף 36א. השווה גם: שנץ, ה ע"א, ד"ה 'דהא', עמ' י; כ"י דף 5א-ב = טוֹךְ, ה ע"א, ד"ה 'דהא', כ"י דף 24ב; שנץ, סט ע"ב, ד"ה 'אבל', עמ' קעג, כ"י דף 91א = טוֹךְ, סט ע"ב, ד"ה 'אבל', כ"י דף 47ב. בהקבלה הבאה כתוב בכתב היד 'לי' עם מקף, אולם ככל הנראה המקף הוא טעות, ויש לקרוא 'לי', ולכן השאלה יוחסה בטוֹךְ לר' שמשון: "תי' [מה] מנא ליה דהיינו טעמ' [א]... ואמ' [ר] לי ר' דבהדיא מוכח" (שנץ, פא ע"א, ד"ה 'לאו', עמ' קצו, כ"י דף 102ב) = "תימ' לרשב"א מנ"ל [=מנא ליה] דילמא האי דפטר" (טוֹךְ, פא ע"א, ד"ה לאו, כ"י דף 51ב).
²⁹ שנץ, פב ע"ב, ד"ה 'הואיל', עמ' ר, כ"י דף 105א.
³⁰ ראה הערת המהדיר בדפוס וילנה.
³¹ טוֹךְ, פב ע"ב, ד"ה 'אבל', כ"י דף 52א.

טוֹךְ	שנץ
וקי' [שה] לרשב"א... תני' [א] בהדיא בתוספת' [א]. ³³	והקי' [שה] רבי' שמואל דבהדא תניא בתוספת' [א]. ³²

על פניו הימצאות שמו של ר' שמשון בתוספות שכתב אינה אפשרית, וכפי שראינו, במקור נכתב ר' שמואל. ניתן לראות בכך פעולת העתקה רשלנית של ר' אליעזר או של מעתיק כלשהו. לחילופין אפשר שבנורמה הספרותית של תקופה זו היה דפוס פעולה זה אפשרי.³⁴ עוד ייתכן שעורך הטוֹךְ ראה בדברים הוספה של תלמיד ר' שמשון ליצירה של רבו.³⁵

ר' יצחק מדמפייר

תלמיד הר"י שכתבו לפניו תוספות כינו את מורם 'רבי'.³⁶ באופן כללי כאשר מפנה ר' שמשון לרבו, ר' אליעזר מציין במפורש את שמו של ר' יצחק מדמפייר (הר"י).³⁷

טוֹךְ	שנץ
ואר"י דלוקחי' [ם] הוּו רובא דכמה בני אדם עומדי' [ן] על בהמה לקנותה. ⁴¹	1 ואומ' [ר] ר' דלוקחין הוּו רובא דכמה בני אדם עומדי' [ן] על בהמה אחת לקנותה. ³⁸
ואר"י אע"ג [=אף על גב] דנפק, אכתי עוסק במצוה. ⁴²	2 ואומ' [ר] ר' דאע"ג [=דאף על גב] דנטלו כבר, עוסק אכתי במצוה. ³⁹
אר"י דשאני התם דאיכ' [א] ודאי חמץ. ⁴³	3 ואומ' [ר] ר' דהתם נאמר שאני לפי שהחמץ ידוע. ⁴⁰

³² ו ע"א, ד"ה 'בהמת', עמ' יג, כ"י דף 6ב.

³³ ו ע"א, ד"ה 'בהמת', כ"י דף 25א. והשווה: שנץ, ז ע"א, ד"ה 'בלבער', עמ' טו, כ"י דף 7ב = טוֹךְ, ז ע"א, ד"ה 'בלבער', כ"י דף 25א. קיימת גם תופעה הפוכה, ולפיה ר' שמשון נהפך לרשב"ם. ראה ש' יהלום, 'קובצי התוספות לקידושין בספריית הרמב"ן', סידרא כז-כח (2012), עמ' 165 והע' 79. במובאה הבאה שנץ בגוף ראשון שאמור להיפתח בטוֹךְ רשב"א מועתק בכ"י פרמה רשב"ם. השווה: שנץ, ה ע"ב, ד"ה 'משום', עמ' יב, כ"י דף 6ב = טוֹךְ, ה ע"ב, ד"ה 'משום', כ"י דף 24ב.

³⁴ כללי הכתיבה בימי הביניים אפשרו לחכם להופיע בחיבורו בשמו. ראה עמנואל (לעיל הערה 19), עמ' 442. המעתיקים אף החליפו את דברי הכותב מגוף ראשון לשלישי. ראה עמנואל (שם), עמ' 434-453.

³⁵ על תלמידים המוסיפים מדברי רבם בשמו בספר שכתב ראה עמנואל (שם), עמ' 443-444.
³⁶ אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 254; ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 53. על המעבר מר' לר"י כבר בקובצי השנץ ראה יהלום (לעיל הערה 14), עמ' 49. ראוי לציין שבקובצי השנץ במהדורה השנייה המעובדת והמגובשת לא נזכר כלל שמו של הר"י. עורך הטוֹךְ בפסחים החזיק בידו שנץ ממהדורה ראשונה שבה נזכר הר"י כמשתתף הבולט בדיון החי. ראה אורבך (שם), עמ' 293-296, 306-307, 614.

³⁷ הכינוי 'רבי' חוזר פעמיים בטוֹךְ הנדפס. אולם בדיקה בכתבי היד מראה המרה לר"י והעלמת התואר: "הקשה ה"ר אהרן לרבי, הא דאמ' המבשל בשבת בשוגג יאכל" (טוֹךְ, כו ע"ב, ד"ה 'חדש', דפוס ונציה ר"פ). הטוֹךְ הועתק מהשנץ: "הקש' ר' אהרן לר', דהא דאמ' [ר] המבשל בשבת בשוגג יאכל" (שנץ, כו ע"ב, ד"ה 'חדש', עמ' סו. כ"י דף 33א). בכל כתבי היד של טוֹךְ מיוחסת הקושיה לר"י הרב הנשאל: פרנקפורט, עמ' 122א – "הקי' [שה] ר"י, דהא אמ' [ר] המבשל בשבת בשוגג יאכל"; פרמה, עמ' 32ב – "הק' ר"י <לר'>, דהא אמ' המבשל בשבת בשוגג יאכל". כמו בדפוס גם בהערת גיליון בכ"י פרמה כתוב לר' בלי לאזכר את שם השואל. המובאה השנייה: "וכן מצא רבי בספר ישן" (טוֹךְ, ס ע"א, ד"ה 'והיינו', דפוס ונציה ר"פ). המוצא הוא ר"י רבו של ר' שמשון: "וכן מצא ר' בספר ישן" (שנץ, ס ע"א, ד"ה 'והיינו', דפוס עמ' קנא). ובכתב יד אוקספורד: "ולא מצא ר' בספ' ישן" (שנץ, עמ' 79א). ואילו בכתב יד פרמה עד הנוסח היחיד של הטוֹךְ למובאה זו: "וכן מצאתי בספר ישן" (עמ' 44א). אורבך טען שבשני מקומות אלו הביא עורך הטוֹךְ מרבו בלי לזהות במפורש במי מדובר. ראה אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 608 ובהע' 48. אולם מדובר בהעתקה מהשנץ, והרב הוא הר"י מדמפייר רבו של ר' שמשון.

³⁸ ז ע"א, ד"ה 'לפני', עמ' טו, כ"י דף 7ב.

³⁹ ז ע"ב, ד"ה 'שאני', עמ' טז, כ"י דף 8א. באמצעות נקודות מסומן בכתב היד להפוך את הסדר 'אכתי עוסק'.

⁴⁰ ח ע"א, ד"ה 'הכא', עמ' יח, כ"י דף 9א.

⁴¹ ז ע"א, ד"ה 'לפני', כ"י דף 25א.

ר' שמשון ציין את התלות בר"י גם באמצעות ראשי התיבות מ"ר, שמשמעם 'מפי רבי', החותמים כמה מהדיונים.⁴⁴ דיונים אלו לא יוחסו בטוך לר"י.⁴⁵ נראה שלא היה די בציון הכללי של התלות הידועה ממילא כדי להזיק את הטוך לתת הפניה מפורשת לר"י.⁴⁶ עוד אפשר שהסיומת 'מ"ר', שהשמטתה אינה פוגעת ברצף הקריאה לא הייתה בעותק השנץ שהיה לפני עורך הטוך.⁴⁷

כינויים משותפים

קיימים בשנץ ביטויים המתפרשים בטוך כמכוונים לשני מחברי הקובץ. ראשי התיבות 'נ"ל' בשנץ מיוחסים בטוך לעתים לר"י ולעתים לר' שמשון. ייתכן שבשנץ שעמד לפני הטוך לא היו ראשי תיבות, אלא נכתב במפורש 'נראה לר' או 'נראה לי'.⁴⁸ לחילופין קיימת אפשרות לפתיחה לא קוהרנטית של ראשי התיבות:

טוך

שנץ

⁴² ז ע"ב, ד"ה 'בעידנא', כ"י דף 25ב.
⁴³ ח ע"א, ד"ה 'הכא', כ"י דף 25ב. דוגמאות נוספות השווה: שנץ, ח ע"ב, ד"ה 'בהליכה', עמ' יח, כ"י דף 9א = טוך, ח ע"ב, ד"ה 'לכדרבלי', כ"י דף 25ב; שנץ, ח ע"ב, ד"ה 'מאלי', עמ' יח, כ"י דף 9א = טוך, ח ע"ב, ד"ה 'רבי', כ"י דף 25ב; שנץ, ט ע"א, ד"ה 'כל', עמ' יט, כ"י דף 9א = טוך, ט ע"א, ד"ה 'כל', כ"י דף 25ב.
⁴⁴ אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 294, 663; ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 18, 53.

⁴⁵ עשרת הדיונים הבאים הנחתמים מ"ר אינם מיוחסים בטוך לר"י: שנץ, ב ע"א, ד"ה 'קס"ד', עמ' ג, כ"י דף 2א = טוך, ב ע"א, ד"ה 'קא', כ"י דף 23ב; שנץ, ב ע"א, ד"ה 'שאין', עמ' ד, כ"י דף 2ב = טוך, ב ע"א, ד"ה 'כדתנן', כ"י דף 23ב; שנץ, ב ע"ב, ד"ה 'ר' אליעזר', עמ' ה, כ"י דף 3א = טוך, ב ע"ב, ד"ה 'רבי אליעזר', כ"י דף 23ב; שנץ, ג ע"א, ד"ה 'אם', עמ' ה, כ"י דף 3א = טוך, ג ע"א, ד"ה 'אם', כ"י דף 23ב; שנץ, ט ע"א, ד"ה 'ואת"ל', עמ' יט, כ"י דף 9א-ב = טוך, ט ע"א, ד"ה 'ואם', כ"י דף 3א = טוך, ג ע"א, ד"ה 'ואם', כ"י דף 25ב; שנץ, לט ע"א, ד"ה 'אצוותא', עמ' קג, כ"י דף 52ב = טוך, לט ע"א, ד"ה 'אצוותא', כ"י דף 37א; שנץ, מג ע"ב, ד"ה 'חוקי', עמ' קיא, כ"י דף 56ב = טוך, מג ע"ב, ד"ה 'חוקי', כ"י דף 38ב; שנץ, מז ע"ב, ד"ה 'ושביעית', עמ' קכה, כ"י דף 64א-ב = טוך, מז ע"ב, ד"ה 'ושביעית', כ"י דף 40ב; שנץ, נד ע"ב, ד"ה 'לקביעא' (1), עמ' קמ, כ"י דף 73א = טוך, נד ע"ב, ד"ה 'לקביעא', כ"י דף 42ב; שנץ, פ ע"א, ד"ה 'לימא', עמ' קצה, כ"י דף 102א = טוך, פ ע"א, ד"ה 'לימא', כ"י דף 51א-ב. גם הסיומת 'נר' [אה] לר' אינה מייחסת את הדיון לר"י בטוך. השווה: שנץ, פט ע"ב, ד"ה 'בני', עמ' ריז, כ"י דף 14א = טוך, פט ע"ב, ד"ה 'בני', כ"י דף 54ב.

⁴⁶ א' ליבוביץ (לעיל הערה 4, עמ' 92) טען שהטוך כתב במפורש את שמו של ר"י כאשר העתיק דיון החתום מ"ר. להוכחת טענתו הציג את ההקבלה הבאה: "הק' [שה] [הר' [ב] יצ' [חק] [בר' [בין] [מר' [דכני] מאי איצ' [טריך] הכא לאיתוויי היא דכל האו' [מר] כו' [לי]... ותירץ דאיצ' [טריך] לאיתוויי... כאילו אומ' [ר] >בהדיא< לא פרעתי מ"ר" (שנץ, בבא בתרא, ו ע"א, ד"ה כל, כ"י ירושלים, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי 4^o1107 דפי כריכה. י' ליפשיץ, 'תוספות רבינו שמשון למסכת בבא בתרא', מוריה ט, יא-יב תש"ם, עמ' יד). ובטוך כתוב: "הק' [שה] רבי יצחק מה צריך לטעם כל האומ' [ר] לא לויתי... ואור"י דאיצ' [טריך] לאשמועי' [נן]... כאילו אומ' [ר] בהדיא לא פרעתי" (בבא בתרא, ו ע"א, ד"ה כל, כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Add. 17053, עמ' 77ב. הנוסח חוזר גם בכ"י פרמה, ספריית הפלטינה Parm. 325, עמ' 227א). אולם כפי שעולה מהשנץ, ראשי התיבות ר"י מכוונות לתירוץ העצמי של ר' יצחק בן מרדכי ולא לר' יצחק מדמפיייר. ראוי לציין שבמסכת פסחים ישנו דיון שנץ הנחתם מ"ר ומופנה בטוך לר"י: "דההיא איכא לאוקומ' [י] כשאין חולדה ועכבר יכול להלוך שם מ"ר" (שנץ, ט ע"א, ד"ה 'אין', עמ' יח-יט, כ"י דף 9א) = "ותירץ ר"י {דהא} <דהו> מוקמ' [נן] לה בשאין עכבר וחולדה יכולי' [ן] להלך שם" (טוך, ט ע"א, ד"ה 'אין', כ"י דף 25ב). אפשר שבכמה מקומות הוסב מ"ר לר"י. אולם כפי שנראה, לעתים נהפך הרובד הסתמי בשנץ לר"י בטוך גם כאשר הדיון אינו נחתם מ"ר.

⁴⁷ על השמטת מ"ר בידי סופרים שלא הבינו את משמעות הביטוי ראה סולוביצ'יק, היין (לעיל הערה 11), עמ' 118.

⁴⁸ מהמובאה הבאה עולה שראשי התיבות 'ק"ל' נפתחים 'קשיא לי' ומכוונים לר' שמשון: "ובכל ענין קל(!)... דמנח עלי גומרת... דאיפשר לקיים שניהם... ונסתלק ר' בגימגו' [ם]" (שנץ, פה ע"א, ד"ה 'ואל', עמ' רח, כ"י דף 109א) = "ועו' [ד] ק' [שה] לרשב"א דהכא אפשר לקיים שניהם [ם] ע"י גומרת" (טוך, פה ע"א, ד"ה 'ואל', כ"י דף 53א). במובאה הבאה 'ל"נ' הפך לטוך סתמי השווה: "תימ' [א] ליה... ול"נ" (שנץ, פד ע"ב, ד"ה 'היתה לוי', עמ' רו, כ"י דף 108א) = טוך, פד ע"ב, ד"ה 'היתה לו', כ"י דף 53א.

- 1** נ"ל דל"ג [=דלא גרסי] ונרות.⁴⁹ נר' [אה] לר"י דלא <גרסי> נירות.⁵¹
2 ונ"ל לתרץ... ששניהם טעונין קרייה והבאת מקום.⁵⁰
 ונראה לרשב"א... ששניהן טעונין קריאה והבאת מקום.⁵²

הביטוי הכללי בשנץ 'תימה ליה' מקבל בטוך שלוש משמעויות שונות: מוסב לר"י או לר' שמשון או נשאר סתמי. נראה שמלבד כללי העריכה שעליהם עמדנו פעל עורך הטוך גם לפי אינטואיציה אישית. ויש לזכור שייחוס תובנה לחכם אינו בנוי תמיד על מסורת מוסמכת, אלא הוא יכולה אף להיות החלטה של עורך מאוחר:

טוך	שנץ
תימ' [ה] לר"י מה מנויין. ⁵⁶	1 תימ' [ה] ליה א"כ [=אם כן] מה מנויין. ⁵³
תימ' [ה] לרשב"א מנא לן דאתי להכי. ⁵⁷	2 תי' [מה] ליה מלנן (!) דהאתא להכי. ⁵⁴
דיון סתמי. ⁵⁸	3 תי' [מה] ליה... ואמ' [ר] ליה לר'. ⁵⁵

במקרים חריגים נהפך ר"י בשנץ לר' שמשון בטוך ולהפך.⁵⁹ נראה שהחילוף נבע מהדמיון בצורת הכתיבה בין 'לי' לר'.⁶⁰ עוד אפשר שר' אליעזר הניח שהתלמיד מייצג את דעת הרב, ולכן אין חשיבות לאזכור המדויק:

טוך	שנץ
נר' לרשב"א דבי"ג איירי. ⁶³	1 נר' [אה] לר' דביג' מיירי. ⁶¹

⁴⁹ נט ע"א, ד"ה 'אין לך', עמ' קמח, כ"י דף 77א.
⁵⁰ לו ע"ב, ד"ה 'ור' שמעון, עמ' צח, כ"י דף 49ב-50א.
⁵¹ נט ע"א, ד"ה 'אין', כ"י דף 43ב.
⁵² לו ע"ב, ד"ה 'מה', השורה המצוטטת לא מובאת בכ"י פרמה עמ' 36 בעקב דילוג מחמת הדומות, מ'דלא נילף ממעשר' ל'ממעשר טפיל'. והשווה: שנץ, כז ע"ב, ד"ה 'מה', עמ' סח, כ"י דף 34א = טוך, כז ע"ב, ד"ה 'מה', כ"י דף 33א; שנץ, סב ע"ב, ד"ה 'מה', עמ' קנח, כ"י דף 82ב = טוך, סב ע"ב, ד"ה 'מה', כ"י דף 45ב.
⁵³ סא ע"א, ד"ה 'ואתקש', עמ' קנג-קנד, כ"י דף 80ב.
⁵⁴ כג ע"א, ד"ה 'קצירכם', עמ' נו, כ"י דף 28ב.
⁵⁵ צ ע"ב, ד"ה 'מיל', עמ' ריט, כ"י דף 115א.
⁵⁶ סא ע"א, ד"ה 'ואיתקש', כ"י דף 44ב. והשווה: שנץ, סז ע"ב, ד"ה 'שכן', עמ' קסח, כ"י דף 88א = טוך, סז ע"ב, ד"ה 'שכן', כ"י דף 47א.
⁵⁷ כג ע"א, ד"ה 'קצירכם', כ"י דף 31א. והשווה: שנץ, כא ע"א, ד"ה 'ואיל', עמ' נ, כ"י דף 25ב = טוך, כא ע"א, ד"ה 'ואיל', כ"י דף 30א.
⁵⁸ צ ע"ב, ד"ה 'מיל', כ"י דף 54ב.
⁵⁹ בדיונים הבאים נפלה טעות בשנץ הנדפס, ורק הנוסח שהשתמר בכתב היד מסביר את ההפניה בטוך. שנץ, סב ע"ב, ד"ה 'אינו': 'תימה לי מאי איריא' (דפוס עמ' קנח). 'תימ' לר' מאי איריא' (כ"י דף 82ב) = 'תימ' [ה] לר"י מאי איריא' (טוך, סב ע"ב, ד"ה 'אינו, כ"י דף 45ב). השווה גם: שנץ, עה ע"א, ד"ה 'וגרפו', עמ' קפו, כ"י דף 97ב = טוך, עה ע"א, ד"ה 'וגרפו', כ"י דף 49ב; שנץ, עז ע"א, ד"ה 'נימא', עמ' קצ, כ"י דף 99ב = טוך, עז ע"א, ד"ה 'נימא מתני', בכ"י פרמה, עמ' 50 דילוג מחמת הדומות לדיבור המתחיל הבא 'נימא דלא'; שנץ, עט ע"א, ד"ה 'אלא', עמ' קצג, כ"י דף 101א = טוך, עט ע"א, ד"ה 'אלא', בפרמה עמ' 51 הדיבור מדולג. במובאה הבאה הטוך הסתמך דווקא על הנוסחה הקיימת בדפוס. שנץ, כה ע"ב, ד"ה 'א"כ': 'ומיהו תימ' [ה] ליה אמאי איצטריך קרא' (כ"י דף 35ב). 'ומיהו תימה לי אמאי איצטריך קרא' (דפוס עמ' עא) = " לרשב"א... וק' אמאי איצטריך קרא להכי" (טוך, כה ע"ב, ד"ה 'אם כן', כ"י דף 33ב). השווה גם: שנץ, כז ע"א, ד"ה 'עד', עמ' סז, כ"י דף 33ב = טוך, כז ע"א, ד"ה 'עד', כ"י דף 32ב; שנץ, ס ע"א, ד"ה 'והיינו', עמ' קנא, כ"י דף 79א = טוך, ס ע"א, ד"ה 'והיינו', כ"י דף 44א; שנץ, פב ע"ב, ד"ה 'ונגמר', עמ' ר, כ"י דף 105א = טוך, פב ע"ב, ד"ה 'ונגמר', כ"י דף 52א.
⁶⁰ ייתכן שהמרת ר' שמשון לר"י סיבתה שמעתיק השנץ תלמיד ר' שמשון הפך את הגוף הראשון לר', וממילא צוטטו הדברים בטוך בשם ר". על מעתיקים העוברים מגוף ראשון לשלישי ראה עמנואל (לעיל הערה 19), עמ' 434-453.

ר' תם

ר' יעקב בן מאיר (ר' תם), רבו של ר"י, נזכר פעמים רבות בשנץ, ותובנותיו מיוחסות על שמו גם בטוך.⁶⁵ לעתים ייחס הטוך אמירות של ר"י בתוספות שנץ לר' תם, ויש לחפש הסבר לדפוס עריכה זה. הקרבה הרפה בין ר' תם לתלמידו המובהק ר"י הובילה לאי-בהירות בייחוס השמועות, ואפילו ר' שמשון, ממשיכו של ר"י, התלבט בשאלה זו: "וזאת אשר השיב רבי' שמשון משנץ לר"י [=לר' יצחק] אחיו וז"ל [=וזה לשונן]... ואני שמעתי ואיני יודע אם ממורי ר"ת עצמו או ממורי רבי' [נן] הקדוש".⁶⁶ הר"י גם חזר בנושאים רבים על עמדת רבו,⁶⁷ ועל רקע זה יש לראות את החילוף בין הקבצים:

שנץ	טוך
ותירץ ר' זהתם שאני מתחלה הייתה של גוי. ⁶⁸	ותי' [רץ] ר"ת [=ר' תם] דשאני הת' [ם] שמתחיל' [ה] הייתה הבהמ' [ה] של גוי. ⁶⁹

בכמה מקומות הובאו תובנות ר' תם בשנץ בטוך על ידי המסירה של ר"י. נראה שנוהל עריכה זה סיבתו שתוספות הר"י הם המקור לדברי ר' תם, ור"י נחשב מוסר מוסמך של תורת רבו:

⁶¹ ד ע"ב, ד"ה 'המשכיר', עמ' י, כ"י דף 5א.
⁶² ד ע"ב, ד"ה 'המשכיר', כ"י דף 24ב. ראוי לציין שגם בתוספות פרץ, ד ע"ב, ד"ה 'המשכיר' (מהדורת ש' וילמן, ניו יורק תשל"ל, עמ' יג) מיוחסים הדברים לר"י. והשווה: שנץ, כג ע"ב, ד"ה 'מאיל', עמ' נז, כ"י דף 29א = טוך, כג ע"ב, ד"ה 'מאיל', כ"י דף 31ב; שנץ, עז ע"א, ד"ה 'דס', עמ' קצ, כ"י דף 99ב = טוך, עז ע"א, ד"ה 'דס', כ"י דף 50ב; שנץ, עז ע"ב, ד"ה 'שאיין', עמ' קצ, כ"י דף 100א = טוך, עז ע"ב, ד"ה 'שאיין', כ"י דף 50ב.
⁶³ שנץ, מג ע"א, ד"ה 'ההוא', עמ' קי, כ"י דף 56א. ההבאה בגוף ראשון של דברי הרב נהפכה בטוך כתב יד פרמה להפניה כפולה לר"י: "לפי מה שפיל לנו ר' דסבר' [ה] הוא דפסול בעלים טעון עיבור צורה" (שנץ, פב ע"ב, ד"ה 'ר' יוחנן', עמ' ר, כ"י דף 105א) = "ואר"י דלפי מה שפיל ר"י סברא הו' [א] דפסול בעלי' [ם] בעי עיבור צורה" (טוך, פב ע"ב, ד"ה 'רבי', כ"י דף 52ב). ואילו בדפוס: "ואומר רשב"א דלפי מה שפיר' [ש] ר"י".
⁶⁴ מג ע"א, ד"ה 'ההוא', כ"י דף 38ב.
⁶⁵ השווה לדוגמה: שנץ, ט ע"א, ד"ה 'בבשר', עמ' יט, כ"י דף 9א = טוך, ט ע"א, ד"ה 'בבשר', כ"י דף 25ב; שנץ, טז ע"ב, ד"ה 'הא', עמ' מ, כ"י דף 20ב = טוך, טז ע"ב, ד"ה 'הא', כ"י דף 28ב; שנץ, כט ע"ב, ד"ה 'הדר', עמ' עד, כ"י דף 37ב = טוך, כט ע"ב, ד"ה 'הדר', כ"י דף 34א.
⁶⁶ מרדכי, הל' מקואות, סי' תשנ, כ"י בודפשט, ספריה לאומית 1 FOL, עמ' 336.
⁶⁷ על מידת הזיקה בין מובאות הר"י לעמדת רבו ר' תם ראה אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 229; סולוביצ'יק, יינם (לעיל הערה 11), עמ' 24-25; ר' ריינר, 'הרהורים בעקבות יינם לח' סולוביצ'יק, סידרא כא (תשס"ו), עמ' 174-167.
⁶⁸ ו ע"א, ד"ה 'התם', עמ' יג, כ"י דף 6ב.
⁶⁹ ו ע"א, ד"ה 'התם', כ"י פרמה עמ' 25א. כ"י פרנקפורט עמ' 105א ר' תם. בדפוס ר"י. והשווה: שנץ, ל ע"ב, ד"ה 'הלכתא', עמ' פ, כ"י דף 40א = טוך, ל ע"ב, ד"ה 'הלכתא', כ"י פרמה עמ' 34ב. גם בכ"י פרנקפורט (עמ' 126א) ובדפוס ר' תם. ראוי לציין שבשנץ קיים תירוץ אחר של ר' תם הנדחה בידי ר"י, ואין בכך כדי למנוע את ייחוס האמירה העצמאית של ר"י לר' תם בטוך. במובאות הבאות הטוך בכתבי היד מזכיר את ר"י כמו במקור בשנץ, ואילו בדפוס ונציה ר"פ הומר ר"י לר' תם: שנץ, כב ע"א, ד"ה 'והרי', עמ' נד, כ"י דף 27א = טוך, כב ע"א, ד"ה 'והרי', כ"י פרמה עמ' 31א, כ"י פרנקפורט, עמ' 118א; שנץ, כה ע"א, ד"ה 'כלאי' (2), עמ' סא, כ"י דף 30ב = טוך, כה ע"א, ד"ה 'עיקרין', כ"י פרמה עמ' 32א (ייחוס אנונימי לאמירה), כ"י פרנקפורט עמ' 121א; שנץ, לו ע"ב, ד"ה 'פרט', עמ' צח, כ"י דף 50א = טוך, לו ע"ב, ד"ה 'פרט', כ"י פרמה עמ' 36ב, כ"י פרנקפורט עמ' 129ב; שנץ, עד ע"ב, ד"ה 'טפל', עמ' קפה, כ"י דף 97א = טוך, עד ע"ב, ד"ה 'טפל', כ"י פרמה עמ' 49ב. באזכור ר' תם בדפוס ניתן לראות שגיאיה של המביא לבית הדפוס. לחילופין קיימת אפשרות למסורת נוסח של טוך שהשתמרה בדפוס והמירה את ר"י בר' תם. קיימת גם תופעה הפוכה. תובנת ר' תם בשנץ (ד ע"ב, ד"ה 'מדאורייתא', עמ' ט, כ"י דף 5א) נכתבה בשמו בכתבי היד של טוך (ד ע"ב, ד"ה 'מדאורייתא', כ"י פרמה עמ' 24א, כ"י פרנקפורט עמ' 104א) ואילו בדפוס ונציה ר"פ יוחסה לר"י.

טוֹךְ	שנץ
אר"י [=אמר ר"י] בש"ם [ר"ת =ר' תם] דדווקא כתבין למכור. ⁷¹	אומ' [ר] ר"ת [=ר' תם] דדווקא כותבין כדי למכור. ⁷⁰

הבאות סתמיות בטוֹךְ

כמקובל בספרות הרבנית תובנות רבות של חכמים בשנץ הובאו בטוֹךְ בעילום שם. ר"י, ראש המדברים בשנץ, נפגע מאוד מדפוס פעולה זה.⁷² לעתים ניתן למצוא הסבר לפעולת ההעלמה של ר"י. נראה שאחד מנוהלי העריכה קבע שאמירות פרשניות של ר"י שאינן חלק ממשא וממתן של קושיה ותירוץ יובאו אנונימית בטוֹךְ:

טוֹךְ	שנץ
שחטו שלא לשמן, נר' [אה] דנזרק שלא לשמ' [ן] לאו דווקא [א], דה"ה [=דהוא הדין] אם נזרק לשמן. ⁷⁴	שחטו שלא לשמן, ונזרק דמו שלא לשמן, ונראה לר' דהוי מצי למיתני, שחטו שלא לשמן, וזרק דמו לשמן. ⁷³

⁷⁰ נ ע"ב, ד"ה 'עשרים', עמ' קלב, כ"י דף 68.

⁷¹ נ ע"ב, ד"ה 'כותבין', כ"י דף 41. והשווה: שנץ, כא ע"ב, ד"ה 'ר' יהודה', עמ' נ-נא, כ"י דף 25 = טוֹךְ, כא ע"ב, ד"ה 'רבי', כ"י דף 30; שנץ, עד ע"ב, ד"ה 'שאני', עמ' קפה, כ"י דף 97 = טוֹךְ, עד ע"ב, ד"ה 'שאני', כ"י דף 49. המסירה הבאה נראה שנובעת מטעות של מעתיק הטוֹךְ: "ה"פ [=הכי פרושן] כפר"ח [=כפירוש ר' חננאל] כל שאלו מניחין על פי אבוב של קלאים... וכן מצא ר' בספר הישן" (שנץ, מ ע"א, ד"ה 'ה"ג', עמ' קד, כ"י דף 53) = "ה"ג [=הכי גרסינן] כל שאלו מניחה בתוך אבוב של קלאים... וכן מצא ר"י בספר הישר בשם ר"ת" (טוֹךְ, מ ע"א, ד"ה 'ה"ג', כ"י פרמה עמ' 37). הטוֹךְ החליף בין ראשי התיבות הדומים של ר' חננאל ור' תם, וממילא מציאת ר"י בספר הישן נהפכה למסירה בשם ר' תם ב'ספר הישר'. הדברים אכן מובאים בפירושו ר' חננאל, פסחים, מ ע"א, ד"ה 'ת"ר' (מהדורת ד' מצגר, ירושלים תשנ"א, עמ' צ) אך לא בספר הישר. בדפוס קיים נוסח הקרוב למקור הנפתח בר' חננאל ומסיים בר' תם: "ה"ג ר"ח... וכן מצא ר"י בספר ישן בשם רבינו תם". בכ"י פרנקפורט הפך 'ה"ג ר"ח' ל'ספר הישר': "ה"ג ר"ח... וכן מצא ר"י בספר הישר בשם ר"ת" (עמ' 131א). ובפרמה, כפי שראינו, הועלם ר' חננאל לחלוטין. דמיון בראשי התיבות הוביל גם להמרת ר' תם בר' נסים גאון: "הקשה ר"ת... היכי ממעט לאו בביכורים" (שנץ, לח ע"ב, ד"ה 'נאכלין', עמ' קג, כ"י דף 52) = "הק' [שה] רבי [נו] ניסיל' [ם] גאון... היכי ממעט בכורי' [ם]" (טוֹךְ, לח ע"ב, ד"ה 'נאכלים', כ"י פרמה עמ' 37א. ראה גם: כ"י פרנקפורט עמ' 130ב, ובדפוס). שאלה זו מובאת בספר הישר, חלק החידושים, סימן שמ"ה (מהדורת ש"ש שלזינגר, ירושלים תשי"ט, עמ' 215). על חילוף זה ראה ש' אברמסון, רב נסים גאון: חמשה ספרים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 196-197, 243 הע' 2, 287 הע' 2.

⁷² על ר' שמשון קיימת תובנה אחת בלבד שבה קיימת אפשרות של המרת אמירה בגוף ראשון לאמירה סתמית בטוֹךְ: "וילי נר' [אה] ממ' לפרש לאו חובה היא מדאוריית' [א] אלא מדרבנן" (שנץ, ע ע"א, ד"ה 'לאו', עמ' קעד, כ"י דף 91) = "וילי [=ויש לומר] דאשכחנ תנא... דס"ל [=דסכירא ליה] דההו' [א] מדכ' [תיב] מדרבנ' [ן]" (טוֹךְ, ע ע"א, ד"ה 'לאו', כ"י דף 47). אבל ייתכן שהקיצור 'ממ' בשנץ משמעו 'ממורי', ואין כאן אמירה אישית של ר' שמשון. להבאה סתמית של ר' יעקב מאורליינס בטוֹךְ השווה: שנץ, כג ע"א, ד"ה 'קוצר', עמ' נו, כ"י דף 28 = טוֹךְ, כג ע"א, ד"ה 'קוצר', כ"י דף 31א. להעלמת שמו של ריב"א השווה: שנץ, ד ע"ב, ד"ה 'הימנוהו', עמ' ט, כ"י דף 5 = טוֹךְ, ד ע"ב, ד"ה 'הימנוהו', כ"י דף 24; שנץ, כב ע"א, ד"ה 'ר' שמעון מיסר', עמ' נד, כ"י דף 27 = טוֹךְ, כב ע"א, ד"ה 'ורבי', כ"י דף 30; שנץ, סא ע"א, ד"ה 'וישנו', עמ' קנב, כ"י דף 79 = טוֹךְ, סא ע"א, ד"ה 'וישנו', כ"י דף 44; שנץ, עו ע"א, ד"ה 'ה"ג ביטול', עמ' קפח, כ"י דף 98 = טוֹךְ, עו ע"א, ד"ה 'אלא', כ"י דף 50; שנץ, פח ע"ב, ד"ה 'לישא' (1), עמ' ריד, כ"י דף 112א = טוֹךְ, פח ע"א, ד"ה 'לישא', כ"י דף 54.

⁷³ יג ע"ב, ד"ה 'שחטו', עמ' ל, הנוסח לפי הדפוס. בכה"ל רוב הדיבור מדלג: "ונזרק דמו שלא לשמן, וזרק דמו לשמן" (עמ' 15א). דוגמאות נוספות השווה: שנץ, יח ע"ב, ד"ה 'ומה מחוסר', עמ' מה-מו, כ"י דף 23 = טוֹךְ, יח ע"ב, ד"ה 'ומה', כ"י דף 29; שנץ, יט ע"ב, ד"ה 'הא', עמ' מח, כ"י דף 24 = טוֹךְ, יט ע"ב, ד"ה 'מכדי', כ"י דף 30; שנץ, כה ע"ב, ד"ה 'איכא', עמ' סג, כ"י דף 31 = טוֹךְ, כה ע"ב, ד"ה 'לא', כ"י דף 32-ב; שנץ, כו ע"א, ד"ה 'הכניסה', עמ' סד, כ"י דף 32א (דברי ר"י מדולגים מחמת הדומות במילה 'מיתניא') = טוֹךְ, כו ע"א, ד"ה 'הכניסה', כ"י דף 32ב.

⁷⁴ יג ע"ב, ד"ה 'שחטו', כ"י פרנקפורט עמ' 110ב. בכ"י פרמה עמ' 27ב חסר 'דהוא הדין'. במקום ישנו סימון להשלמה בשוליים, ולא הצלחתי לקרוא את ההוספה.

לעתים עורך הטוך הוא שתמצת את דיוני השנץ לקביעה פרשנית, וגם בדיבורים אלו הובאו לעתים דברי ר"י בעילום שם:

טוך	שנץ
בריית' [א] דלקמ' [נ]... הואיל ומדרבנ' [נ] לא מרצ' [ה] הוי כאילו אבדו האימורין. ⁷⁶	תימ' [ה] מה ענין נטמאו לאבדו, דטומאה ציץ מרצה... ואומ' [ר] ר'... בריתא... דהואיל ומדרבנן לא מרצה, הוי כאלו אבדו האימורין. ⁷⁵

שמו של ר"י הועלם גם בדיונים שבהם הביא תימוכין לעמדתו של חכם אחר, ככל הנראה בהנחה שתפקידו המשני אינו מצדיק אזכור נפרד:

טוך	שנץ
כך גי' [רסת] רש"י... נקט כרים וכסתו' [ת]... משו' [ם] דר' [בי] מאי' [ר] פליג בהני דווק' [א]. ⁷⁸	על כן נר' [אה] לר' גר' [סת] רש"י עיקר, והא דנקט כרים וכסתות יש לפרש משו' [ם] ר' מאיר דמפליג בהו. ⁷⁷

פעמים רבות העלים הטוך את המשא ומתן האישי בתוספות שנץ והסתפק בהצגה אנונימית של מסקנת הדברים.⁷⁹ ההתמקדות של הטוך בשורה התחתונה נבעה בין השאר מההתנגדות של חסידי

⁷⁵ נט ע"ב, ד"ה 'עשאום', עמ' קמט, כ"י דף 77ב-78א. מובאות נוספות ראה שנץ, ה ע"א, ד"ה 'דהא', עמ' י, כ"י דף 5א-ב = טוך, ה ע"א, ד"ה 'דהא', כ"י דף 24ב; שנץ, ו ע"ב, ד"ה 'ומזהיר', עמ' יד, כ"י דף 7א = טוך, ו ע"ב, ד"ה 'שנאמר', כ"י דף 25א; שנץ, יג ע"ב, ד"ה 'הר', עמ' כט, כ"י דף 14ב = טוך, יג ע"ב, ד"ה 'אמר', כ"י דף 27א; שנץ, טז ע"ב, ד"ה 'מדרבנן', עמ' מ, כ"י דף 20א = טוך, טז ע"ב, ד"ה 'מדרבנן', כ"י דף 28ב; שנץ, יט ע"א, ד"ה 'ואל', עמ' מו, כ"י דף 23א = טוך, יט ע"א, ד"ה 'ניתני', כ"י דף 29ב; שנץ, מז ע"א, ד"ה 'נאכל', עמ' קכג, כ"י דף 62ב-63א = טוך, מז ע"א, ד"ה 'נאכל', כ"י דף 40א. בדוגמה הבאה הימצאותו של ר"י תלויה בחילוף קל בין כתבי היד: בכ"י פרמה בגרשיים 'והת' [ם] פרי' [ר], ואילו בכ"י פרנקפורט (עמ' 113ב) במקף 'והת' [ם] פרי' [ר]:

טוך	שנץ
פ"ב [=פרק ב'] דחול' [נ] פרי' [ד] אהאי שנויאי, והא משקי' [נ] קאמ' [ר] ביו"ד דמשמ' [ע] שני משקי' [נ]... והת' [ם] פרי' דאי' [ת] לי' [ה] שנויאי אחרני' [א] (טז ע"א, ד"ה 'תירגמא', כ"י פרמה עמ' 28ב).	ותירץ (!) לר' והא משקי ביו"ד קתני, דמשמ' [ע] שני מש' [קין]... דהכי מדקדק בחולין בפ' [רק] השוחט... ותירץ ר' דהתם דאית ליה שנויאי אחרניא קדייק ביה (טז ע"א, ד"ה 'תירגמא', עמ' מ, כ"י דף 20א. בדפוס נפתח: "ותימה לר' כמתבקש מההקשר. נראה שהנוסח בכה"י מוטעה).

⁷⁶ נט ע"ב, ד"ה 'עשאום', כ"י דף 44א.
⁷⁷ יז ע"ב, ד"ה 'נטמא', עמ' מג, כ"י דף 21ב.

⁷⁸ יז ע"ב, ד"ה 'נטמא', כ"י דף 29א. דפוס פעולה זה חזר גם כאשר הביא ר"י ראייה לבנו ר' אלחנן. השווה: שנץ, צ ע"ב, ד"ה 'מחוסר', עמ' ריח, כ"י דף 14ב = טוך, צ ע"ב, ד"ה 'מחוסר', כ"י דף 54ב. במקרים שבהם הסתפק ר"י במסירת הדברים הועלם שמו, שכן אין הוא בעל השמועה: "ור' אמר לי בשם ר' אפרים בר' אפרים הגיבור דע"כ [= דעל כרחך] אף הלישה הי' [ה] בעזרה" (שנץ, לו ע"א, ד"ה 'לישה', עמ' צז, בכה"י, עמ' 49א הדיון מדולג) = "ורבי' [נ] אפרי' [ם] ב"ר אפרי' [ם] הגיבו' [ר] מתר' [נ] דע"כ [=דעל כרחך] היא (!) לשין אות' [ה] בעזר' [ה] (טוך, לו ע"א, ד"ה 'במקום', כ"י דף 36א); "ונר' [אה] לר' כמו שמפ' [רש] במגלת סתרים" (שנץ, נא ע"א, ד"ה 'דברים', עמ' קלב, כ"י דף 68ב) = "ותי' [רץ] דמגילה סתרי' [ם]" (טוך, נא ע"א, ד"ה 'אלי', כ"י דף 41ב). בספרות התנאית קיימת תופעה הפוכה: במעבר בין קבצים מובא המוסר, ושמו של בעל השמועה מושמט. ראה ש"י פרידמן, תוספתא עתיקתא: מסכת פסח ראשון, רמת-גן תשס"ג, עמ' 105.
⁷⁹ ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 98-99.

אשכנז בני זמנו ומקומו לפלפול החופשי בתוספות.⁸⁰ קיצור המשא ומתן גם הקל על הלומד וחסך בעלויות ההעתקה.⁸¹ כפי שמראה הדוגמה הבאה, תלמיד ר' תם ר' יעקב מאורליינס (Orléans) ור"י איבדו את הבעלות על דבריהם בשל נוהל זה. לפי המשנה בסנהדרין (ו, ד), מוות בסקילה התבצע באמצעות דחיפת הנידון ממקום גבוה וסקילתו באבנים לאחר מכן. ר' יעקב מאורליינס הקשה וציין שסדר הפעולות בפסוק בספר שמות (יט, יג) הוא הפוך. ר"י יישב את המשנה בהסתמך על פסוק בספר דברים (יז, ה) המחייב לסיים את הליך ההמתה באמצעות סקילה. הטוּך הסתפק בהבאה אנונימית של מסקנת הדברים:

טוּך	שנץ
היינו דווקא [א] היכ' [א] דליכ' [א] טעם ודרשא, דהא תני' [נן] בניגמ' [ר] הדין דדחיית שור הנסקל קוד' [ם] {לדחייתו} לסקילתו, אע"ג דסקיל' [ה] כתי' [ב] בריש' [א] כדכתי' [ב] סקל יסקל או ירה יירה, היינו משו' [ם] דכתי' [ב] וסקלת באבני' [ם] ומתו, סמוך למיתה סקילה. ⁸³	הקשה הר' יעקב מאורליינש אמאי תנן {בגין} בנגמר הדין דדחיית הנסקל קודמת לסקילתו, והכת' [וב] או סקול יסקל או ירה יירא, ותירץ ר' דשאני התם משו' [ם] דכתי' [ב] במקום אחר, דמצות סקילה בגמר מיתה שני' [אמר] וסקלתו באבנים ומתו, והא דאמ' [ר] מאי דמוקדם מוקדם היינו היכא דליכא דרשא וטעם. ⁸²

דפוס ההבאה האנונימית של ר' אליעזר תאם את הנורמה הרווחת בעולם הרוח הכללי והיהודי בימי הביניים.⁸⁴ ניתן למצוא גם הצדקות נקודתיות לפעולת ההעלמה של ר' אליעזר. ד' פגיס ציין שכל זמן שהטקסט עובר עיבוד ואינו פלגיאט מלא, נחשב המעשה לגיטימי בתקופות מסוימות.⁸⁵ וכפי שראינו הפך הטוּך בכמה מקומות את דברי ר"י מדיון חי בשנץ למסקנה פרשנית. ראוי לציין שכמו ר' אליעזר נהג גם בן זמנו הרמב"ן להביא בעילום שם אמירות פשטניות שאינן תובנות תלמודית מעמיקות, וגם זאת ככל הנראה מתוך הנחה שפרשנות המתחייבת מהטקסט איננה מקנה זכויות יוצרים.⁸⁶ יש כמה תובנות ר"י בעילום שם שאינן מוסברות לאור דפוסי העריכה שהצגנו כאן,⁸⁷ ונראה שהבאות אלה נבעו מההנחה שהקורא ממילא ער לתלות של הטוּך בבית מדרשו של הר"י, וכל זה באווירה הימי-ביניימית של אי ההקפדה במתן זכויות יוצרים.

⁸⁰ סולוביצ'יק (לעיל הערה 15), עמ' 340-347; א' קנרפוגל, החינוך והחברה היהודית באירופה הצפונית בימי הביניים, תל-אביב תשס"ג, עמ' 159-162; תא-שמע (לעיל הערה 1), עמ' 331-335. I.G. Marcus, *Piety And Society: The Jewish Pietists Of Medieval Germany*, Leiden 1981, pp. 102-106.

⁸¹ עמנואל (לעיל הערה 11), עמ' 309.

⁸² ו' ע"ב, ד"ה 'אבל', עמ' יד, כ"י דף 7א.

⁸³ ו' ע"ב, ד"ה 'אבל', כ"י דף 25א.

⁸⁴ הבאות אנונימיות בתרבות הכללית ראה N. Hathaway, 'Compilatio: From Plagiarism To Compiling', *VIATOR* 20 (1989), pp. 19-22; N. Frye, *Anatomy of Criticism: Four Essays*, Princeton 1957, pp. 95-98; בספרות רבנית ראה ש' אברמסון, בלשון קודמים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 9-10.

הע' 3, 53; I. Twersky, *Rabad of Posquières*, Philadelphia 1980, pp. 234-239, 276-279.

⁸⁵ ד' פגיס, 'על מושג המקוריות בשירה העברית מתקופת ספרד', *AJR* 37 (1969), pp. 31-51; התווי (שם), עמ' 41-44.

⁸⁶ ש' יהלום, בין גירונה לנרבונה: אבני בניין ליצירת הרמב"ן, ירושלים תשע"ג, עמ' 139-140.

⁸⁷ השווה: שנץ, כג ע"א, ד"ה 'אמר', עמ' נו, כ"י דף 28ב = טוּך, כג ע"א, ד"ה 'אמר', כ"י דף 31א-ב; שנץ, כז ע"ב, ד"ה 'מכלל', עמ' סז, כ"י דף 33ב-34א = טוּך, כז ע"ב, ד"ה 'מכלל', כ"י דף 33א; שנץ, עט ע"א, ד"ה 'אלא', עמ' קצג, כ"י דף 101א = טוּך, עט ע"א, ד"ה 'אלא', בכ"י פרמה (עמ' 51א) הדיבור מדולג; שנץ, פט ע"א, ד"ה 'ה"מ', עמ' ריז, כ"י דף 113ב-114א = טוּך, פט ע"א, ד"ה 'הני', כ"י דף 54ב. ההבאה הסתמית לא רק העלימה את שמו של ר"י אלא אף הובילה בכמה מקומות לייחוס תובנותיו לחכמים אחרים:

ייחוס אמירות סתמיות בשנץ

בדברינו לעיל עמדנו על הבאות של חכמים בעילום שם בטוך. בכמה דיונים קיימת תופעה הפוכה, ואמירות אנונימיות בשנץ יוחסו בטוך לחכמים מוגדרים. במקבילות שנביא להלן יוחסו הדברים לר"י ולר' שמשון.⁸⁸ נראה שעורך הטוך יצא מנקודת מוצא ולפיה קובץ השנץ כולו נושא את חותמו של ר"י ור' שמשון. לכן גם ללא אינדיקציה ממשית בשנץ ניתן לייחס בטוך אמירות לחכמים אלו. קיימת גם אפשרות לחילופים בין השנץ שעמד לפני עורך הטוך ובין השנץ שבידינו.

שנץ	טוך
<p>1 והא דאמ' [ר] בפ' [רק] הרואה בברכות לא יכנס אדם בהר הבית לא במעות הצרורות.⁸⁹</p> <p>2 ונראה דמצית למימר דקדרה שאין דרכה בהסקה.⁹⁰</p>	<p>מק' [שה] הר"י... הא אמ' [ר] בהרואה לא יכנס אדם בהר הבית במעו' [ת] הצרורות.⁹¹</p> <p>ונר' [אה] לרשב"א דבקדירה שדרכה להסיק.⁹²</p>

ניתן להראות מקרים מעטים שבהם אמירה סתמית בשנץ יוחסה לחכם מן הדרג השני בטוך, כנראה בשל הבדלים קלים בין השנץ שלפנינו ובין הקובץ שלפני עורך הטוך. לחילופין ייתכן שהמסורת בדבר מוסר השמועה התקיימה במקור מקביל או עברה בעל פה.⁹³

שנץ	טוך
<p>החולב כגרוגרת, הקשה הרב ר' אפרים... חלב כדי גמיעה, ותירץ ר'... דודאי סתם חלב כדי גמיעה (!) (סה ע"א, ד"ה 'החולב', עמ' קסב, כ"י דף 85א).</p>	<p>החולב כגרוגרת (!), הק' [שה] הר"ר [=הרב ר'] אפר' [ם]... חלב כדי גמיעה... ות' [רץ] דסת' [ם] חל' [ב] כדי גמע' [ה] (סה ע"א, ד"ה 'החולב', כ"י דף 46א).</p>

והשווה: שנץ, כד ע"א, ד"ה 'הא', עמ' מח, כ"י דף 29א = טוך, כד ע"א, ד"ה 'הא', כ"י דף 31ב; שנץ, פב ע"א, ד"ה 'רב זב'ד', כ"י דף 104א = טוך, פב ע"א, ד"ה 'רב', כ"י דף 52א. במובאה הבאה שמו של ר"י נשתמר בכתב היד והועלם בדפוס: 'ת' לר' מאי (ר) חומרא היא" (שנץ, כז ע"ב, ד"ה 'הקדש', כ"י דף 34א) = 'הק' ר"י מה חומרא היא זו" (טוך, כז ע"ב, ד"ה 'הקדש', כ"י פרמה עמ' 33א) = 'תימא מה חומר היא זו" (טוך, כז ע"ב, ד"ה 'הקדש').⁸⁸ הטוך ייחס גם אמירות סתמיות בשנץ לר' תם. השווה: "לשעבר משמע טפי מלהבא" (שנץ, ז ע"ב, ד"ה 'כי', עמ' טז, כ"י דף 8א) = "פר"ת לשעב' [ר] משמ' [ע] טפי מלהבא" (טוך, ז ע"ב, ד"ה 'כי', כ"י פרמה עמ' 25א). ר' תם נזכר גם בדפוס ובפרנקפורט (עמ' 105ב). השווה גם: שנץ, לד ע"א, ד"ה בשליקתא, עמ' צא, (כתב היד מדלג בעמ' 49א על השנץ לדף לד) = טוך, לד ע"א, ד"ה בשליקתא, כ"י פרמה עמ' 35ב, כ"י פרנקפורט עמ' 127ב ובדפוס.

⁸⁹ ז ע"א, ד"ה 'בהר', עמ' טו, כ"י דף 7ב.
⁹⁰ ל ע"ב, ד"ה 'התורה', עמ' פא, כ"י דף 41ב.

⁹¹ ז ע"א, ד"ה 'בהר', כ"י דף 25א. מקבילות נוספות השווה: שנץ, ג ע"ב, ד"ה 'הקוקאה', עמ' ח, כ"י דף 4א = טוך, ג ע"ב, ד"ה 'הקוקאה', כ"י דף 24א; שנץ, לט ע"ב, ד"ה 'ערוגה', עמ' קד, כ"י דף 53א = טוך, לט ע"ב, ד"ה 'ערוגה', כ"י דף 37ב; שנץ, נ ע"ב, ד"ה 'העושה', עמ' קלא, כ"י דף 68א = טוך, נ ע"ב, ד"ה 'העושה', כ"י דף 41א; שנץ, נ ע"ב, ד"ה 'כאן', עמ' קלא, כ"י דף 68א = טוך, נ ע"ב, ד"ה 'וכאן', כ"י דף 41א; שנץ, עח ע"ב, ד"ה 'לימא', עמ' קצב, כ"י דף 100ב = טוך, עח ע"ב, ד"ה 'לימא', כ"י דף 50ב. הדיבור הבא אנונימי במהדורת השנץ הנדפסת, אולם בכתב היד הדברים מיוחסים לר"י ומובאים על שמו בטוך. ראה שנץ, פט ע"ב, ד"ה 'מעו'ת', עמ' ריז-ריח, כ"י דף 114א = טוך, פט ע"ב, ד"ה 'מעו'ת', כ"י דף 54ב.

⁹² טוך, ל ע"ב, ד"ה 'התורה', כ"י דף 34ב. והשווה: שנץ, כה ע"א, ד"ה 'מה לכלאי', עמ' סא, כ"י דף 30ב = טוך, כה ע"א, ד"ה 'מה לכלאי', כ"י דף 32א; שנץ, עח ע"א, ד"ה 'מכלל', עמ' קצא, כ"י דף 100א = טוך, עח ע"א, ד"ה 'מכלל', כ"י דף 50ב; שנץ, עח ע"א, ד"ה 'ועוד', עמ' קצא, כ"י דף 100א = טוך, עח ע"ב, ד"ה 'והא', בכ"י פרמה עמ' 50ב דילוג מחמת הדומות מ'הושע בציבור' ל'בציבור שאף'; שנץ, פב ע"א, ד"ה 'בשלמא נטמא דכתיב', עמ' קצט, כ"י דף 104ב = טוך, פב ע"א, ד"ה 'בשלמא נטמא דכתיב', כ"י דף 52א.

⁹³ על נוהל זה של הטוך ראה ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 93-94. לדברי ליבוביץ הייחוס השונה בטוך נבע מקיומו של מקור צרפתי אלטרנטיבי לשנץ, שהיה בידי ר' אליעזר מטוך. ראה ליבוביץ (שם), עמ' 62, 122-158. ההשערה של ליבוביץ אפשרית, אולם מיעוט החילופים במסכת רחבת היקף כפסחים מלמד על המקום השולי של הקובץ הנוסף.

טוֹך פסחים	שנץ פסחים
ותירץ הרב יוסף איש ירושלים... דיטמא דכת' גבי משקי' [ן] היינו הכשר. ⁹⁵	הוה דריש יטמא דכת' [יב] גבי משקין הכשר. ⁹⁴

העלמת זיקות משפחתיות

תוספות שנץ ציין את הזיקה המשפחתית בין ר' שמשון לאחיו ר' יצחק בן אברהם ובין ר"י לגיסו ר' שמואל בר' חיים מוורדן (Verdun) ולבנו ר' אלהנן.⁹⁶ ביטויי קרבה אלו הועלמו בתוספות טוֹך⁹⁷ ובשל כך יש שחכמים אלה איבדו את בעלותם על הרעיונות שהעלו. נראה שמנהג זה נבע מהבדלי אופי בין הקבצים. תוספות שנץ מסרו את פרוטוקול הדיון החי בישיבת בעלי התוספות, ואילו הטוֹך היה עיבוד מאוחר המיועד ליידע את הלומד בתובנה ההלכתית. הכרת הגנאלוגיה המשפחתית של בעלי התוספות לא תרמה להבנת הסוגיה ולכן היא הושמטה בטוֹך. אין ספק שמידע היסטורי רב אבד בפעולת העיבוד של ר' אליעזר.⁹⁸

טוֹך	שנץ
וא"ת [=ואם תאמר]... היכי יליף ר' יהודה... חמץ <בשריפה>... ותי' [רץ] רשב"א דלית לי' [ה] למעוטי חמץ מן	1 הקשה אחי היכי בעי למילף ר' יהודה דחמץ בשריפה... ונ"ל [=ונראה לי] לתרץ דלית לן למעוטי מנותר. ⁹⁹

⁹⁴ טו ע"ב, ד"ה 'ור' יוסי', עמ' לח, כ"י דף 20ב. השווה גם: 'ומיהו לרבא שפי' [רש] לעיל דכל ידי גומרתא אסור משום הפסד קדשים דא"א [=דאי אפשר] שלא ישרוף גומרתא מן המוח שבפנים אתי שפיר" (שנץ, פה ע"א, ד"ה 'ואל', עמ' רח, כ"י דף 109א) = "ותירץ ר' חיים דלרבא שפיר דגימרת {אש} נמי אסי' [ר] משו' [ם] הפסד קדשי' [ם] אתי שפיר" (טוֹך, פה ע"א, ד"ה 'כשהוא', כ"י דף 53א). במובאה הבאה שמו של ר' חננאל אמנם אינו קיים בשנץ הנדפס, ואולם הוא מופיע בחתימת הדיבור בכתב היד: "והיא מתברה (!) על כן שמגלה זרועיה על ידי הטויה פר"ח [=פירוש ר' חננאל]" (שנץ, נ ע"ב, ד"ה 'מתקולתא', עמ' קלא, כ"י דף 68ב) = "פר"ח [=פירוש ר' חננאל] לפי שהו' (!) מתבו' [ה] {כך} שמגלה זרועותי [ה] בשעה (!) טויה" (טוֹך, נ ע"ב, ד"ה 'מתקולתא', כ"י דף 41א). גם במובאה הבאה שמו של ריב"א אינו קיים בשנץ הנדפס, אולם הוא נמצא בכתב היד. השווה: שנץ, ס ע"א, ד"ה 'והיינו', עמ' קנא, כ"י דף 79א = טוֹך, ס ע"א, ד"ה 'והיינו', כ"י דף 44א. בדיון הבא ייחס הטוֹך את הדברים לרש"י, ואולם מדובר ברש"י בסוגיה המקומית (ד"ה ולמדנו), שכל לומד נחשף אליו. השווה: שנץ, יח ע"ב, ד"ה 'למדנו', עמ' מו, כ"י דף 23א = טוֹך, יח ע"ב, ד"ה 'למדנו', כ"י דף 29ב. במובאה הבאה קושיית ר"י מיוחסת לר' יעקב מאורליינש, אולי בשל חילוף עם השאלה הקודמת של ר' יעקב: "הקשה הר' ר' יעקב מאורליינש וא"כ אמאי חשבי אלמנה לכהן גדול מן הנישואין בלאו ועשה... ואומ' [ר] ר' דהא לאו פירכא... אבל אומ' [ר] ר' דיש להקשות מהא דחשבי' [ן] בתולה לכהן גדול בעשה גרידא" (שנץ, מא ע"ב, ד"ה 'אכל', עמ' קה, כ"י דף 55א) = "הק' [שה] הר"ר יעקב דאורליינש אמאי חשבי' [ן] ברי אילו נערות בעולה לכה"ג [=לכהן גדול] בעשה גרידא" (טוֹך, מא ע"ב, ד"ה 'אכל', כ"י דף 38א).

⁹⁵ טו ע"ב, ד"ה 'רבי', כ"י דף 28ב. מדובר בר' יוסף בן ברוך מקלצון (Clisson) שעלה עם ר' שמשון לארץ ישראל. ראה אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 318-320.

⁹⁶ על חכמים אלו ראה אורבך (שם), עמ' 153, 253-271, 274. על ר' שמואל ראה נספח.
⁹⁷ הטוֹך גם העלים את הקשרים בין ר' שמשון לבן דודתו: "הקשה ר' שמשון כהן בן דודתי... דשרי... מכשירי' [ם] דאיפ' [שר] לעשו' [תם] מעי"ט [=מערב יום טוב]" (שנץ, סח ע"ב, ד"ה 'אמר', עמ' קעא, כ"י דף 90א) = "והק' [שה] ר' שמעון כהן... ושרי [פ'י' [לו] מכשירי שאפשר לעשות מעי"ט [=מערב יום טוב]" (טוֹך, סח ע"ב, ד"ה 'מה', כ"י דף 47א). וראה אורבך (שם), עמ' 287. העלמת זיקות משפחתיות בהעתקות הרוקח ראה עמנואל (לעיל הערה 19), עמ' 440. בדיון בענייני כשרות השמיט הטוֹך את הגדרת התבשיל כייחודי לפורים. השווה שנץ, עד ע"ב, ד"ה 'טפל', עמ' קפה = טוֹך, עד ע"ב, ד"ה 'טפלי'.

⁹⁸ על ההבדל בין תשובה מקורית המכילה מידע היסטורי לתשובה מעובדת המתמצתת רק את הנתונים הרלוונטיים מבחינה משפטית ראה ש' אסף, תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשכ"ז, עמ' ריז; ח' סולוביצ'יק, שו"ת כמקור היסטורי, ירושלים תשנ"א, עמ' 51.

⁹⁹ כו ע"ב, ד"ה 'מה', עמ' סח, כ"י דף 34א. השווה גם: שנץ, כח ע"א, ד"ה 'ואתה', עמ' סט, כ"י דף 34ב = טוֹך, כח ע"א, ד"ה 'ואתה', כ"י דף 33א; שנץ, כט ע"ב, ד"ה 'רב אשי', עמ' עה, כ"י דף 37ב = טוֹך, כט ע"ב, ד"ה 'רב', כ"י דף 34א; שנץ, מג ע"ב, ד"ה 'וכי', עמ' קיא, כ"י דף 56ב = דיון זה לא הועתק בטוֹך; שנץ, מו ע"ב, ד"ה 'רבה' (2),

הנותר. 102.

2 ועוד תיר' [ץ] בן מורי, דהכא לא שייך ועו' [ד] דבההי' [א] טבילה בעי הערב למי' [מר] דילמא פשע, כיון דלא בעי הער' [ב] שמש שהיא טבילה.¹⁰⁰
 3 לכך נר' [אה] לתרץ לגיסי ר' שמו' [אל] ותירץ ר' שמואל בר' שלמה, דההיא בר' שמו' [אל], דההיא דלעיל מיירי קודם שחיטה.¹⁰¹ דלעיל מיירי קודם שחיטה.¹⁰⁴

עזכרון הקובץ

ר' יוסף קולון (מהרי"ק), מחכמי איטליה במאה ה"ט, תיאר את התוספות טוך:

התו' [ספות] מטו"ך ברוב מקומות אינן אלא מקצרו' [ת] דברי התו' [ספות] משאנץ, אלא שלפעמים מחדשים איזה חידוש על פי הגדולי' [ם] אשר קמו אחרי התו' [ספות] משאנץ, כגו' [ן] רבי' [נו] יצחק בר' אברהם, ורבי' [נו] אלחנן, וגדולי איברי"א וכיוצא בהן.¹⁰⁵

לדברי המהרי"ק, עורך הטוך העשיר את השנץ המקוצר בתובנות מחכמים צרפתיים מאוחרים. ניתן להציע הסבר לצורך בהוספות אלו: ר' שמשון כתב את תוספותיו בשתי מהדורות: הראשונה

עמ' קכב, כ"י דף 62ב: "תירוץ ראשון אינו נר' [אה] לר'... ותירוץ אחר נר' [אה] יותר לר'". בדפוס במקום 'אחר' 'אחי', ואין מובן לנוסח זה, שכן האח לא נזכר כלל בדיון המקדים.

¹⁰⁰ צ ע"ב, ד"ה 'מחוסר', עמ' ריה, כ"י דף 114ב.

¹⁰¹ עג ע"ב, ד"ה 'בדמ', עמ' קפב. כ"י דף 95ב. והשווה: שנץ, פסחים, יז ע"ב, ד"ה 'אלא', עמ' מב, כ"י דף 21א-ב = טוך, פסחים, יז ע"ב, ד"ה 'אלא', כ"י דף 29א; שנץ, כתובות, כד ע"ב, ד"ה 'ואי', כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 508.1, עמ' 33ב (מהדורת א' לים, ירושלים תשל"ג, עמ' יט) = טוך, כתובות, כד ע"ב, ד"ה 'ואיבעית'. אין בידינו כתיב יד שלמים של הטוך לכתובות. ראה ריצ'לר (לעיל הערה 5), עמ' 801-802. לכן המובאות נבדקו לפי דפוס ונציה רפ"א; שנץ, כתובות, לט ע"א, ד"ה 'ג' נשים', עמ' פב, כ"י קיימברידג', עמ' 64ב-65א = טוך, כתובות, לט ע"א, ד"ה 'שלש'.

¹⁰² כז ע"ב, ד"ה 'מה', כ"י דף 33א. באופן כללי הביטוי "נ"ל" מכוון הן לר"י והן לר' שמשון. ראה דברינו סמוך להערה 48. ואולם מההתייחסות לאח ברור שכאן מדובר בר' שמשון.

¹⁰³ טוך, צ ע"ב, ד"ה 'מחוסר', כ"י דף 54ב. והשווה: שנץ, לח ע"א, ד"ה 'אתיא', עמ' ק, כ"י דף 51א = טוך, לח ע"א, ד"ה 'אתיא', כ"י דף 37א. שמו של ר' אלחנן חותם דיבור בטוך: "וי"ל דמ"מ [=דמכל מקום] אחר שנזרק בליל (!) יש בו הסיח הדעת הר"ר אלחנן" (לד ע"א, ד"ה 'למה', כ"י פרנקפורט עמ' 128א. וכן בדפוס ונציה ר"פ. בכ"י פרמה עמ' 36א חתימה חסרת פשר: הר"ר יוחנן). ראוי לציין שבשנץ מקור הדברים אין אזכור כלל לר' אלחנן (לד ע"א, ד"ה 'אלא', עמ' צג. בכתב היד, עמ' 49א, קיים דילוג מלג ע"ב, ד"ה לאימת עד ללו ע"ב, ד"ה דאמר). ולא ברור על סמך מה נעשה הייחוס בטוך. מכל מקום מדובר בהתייחסות את הדיבור לקובץ של ר' אלחנן ולא לאזכור החכם במהלך המשא ומתן. תוספות ר' אלחנן נמנו עם מקורותיו של הטוך. ראה ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 74-75. ר' אלחנן נזכר גם בטוך, קו ע"ב, ד"ה הנוטל, כ"י דף 61ב. אולם הטוך לערבי פסחים אינו בנוי על השנץ. ראה אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 609 ובהע' 54. הדברים לקוחים מתוספות פרץ (קו ע"ב, ד"ה הנוטל, כ"י פריס, ספרייה לאומית héb. 407, עמ' 226א, מרדכי, ש"ס עוז והדר, ירושלים תשס"ו, עמ' לא) ובו נזכר ר' אלחנן בשמו.

¹⁰⁴ עג ע"ב, ד"ה 'בדמ', דפוס ונציה ר"פ. הנוסח בכ"י פרמה: "ותיר' [ץ] רבי' שמואל בר' יהודה, דה"ה [דהוא הדין] דההי' [א] דלעיל [ל] איירי קודם שחיט' [ה]" (עמ' 49א). חילופי השמות בין העדים מלמדים על שיבוש במסירה. כיוון שהגיס המדובר הוא ר' שמואל בן חיים, נראה שנפלה טעות דיוטוגרפית, והשם ר' שמואל נכפל. בשנץ תוקן באמצעות הוספת 'ב' לר' שמואל בר' שמואל'. חכם בשם זה אינו ידוע. בכ"י פרמה נכתב ר' שמואל בר' יהודה. ובדפוס ונציה שונה לר' שמואל בר' שלמה, כשמו של החכם בן המאה ה"ג בפלייז (Falaise). תיקון זה הוביל את אורבך להנחה שחכם זה נמנה עם מקורותיו של הטוך לפסחים. ראה אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 608 ובהע' 48, אף שאורבך יודע שמדובר בתיקון נוסח. ראה אורבך (שם), עמ' 286 הע' 39.

¹⁰⁵ ר' יוסף קולון, שאלות ותשובות, שורש ק"ס (מהדורת ונציה רע"ט, עמ' קעא,ב). ראה ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 130. ציטוטי טוך במהרי"ק ראה ליבוביץ (שם), עמ' 258, 270-271.

תיעדה את שיעורי הר"י רבו, ועמדותיו האישיים של ר' שמשון טרם התבטאו ביטוי מלא, ואילו המהדורה השנייה היא כבר יצירה ערוכה ומאורגנת המציגה תובנות עצמאיות של ר' שמשון. השנץ שעליו בנוי הטוּך לפסחים השתייך למהדורה הראשונה,¹⁰⁶ וכדי להתאים את הקובץ להתפתחויות ההלכתיות האחרונות נאלץ ר' אליעזר להוסיף חומרים עדכניים. הדוגמאות שלהלן מלמדות על שילוב של תובנות מאוחרות, שאינן מתועדות בשנץ שלפנינו.

טומאה ביחידה מתחלקת

אינדיקציה חשובה לזיהוי המהדורה של קובץ שנץ היא מספר ציטוטי הירושלמי. כמקובל בקרב חכמי המאה ה"ב מיעט ר"י במהדורה הראשונה להיעזר בירושלמי, אבל במהדורה השנייה כבר ניכרת נוכחותו של ר' שמשון, הלומד המובהק של הירושלמי.¹⁰⁷ המובאה שלפנינו מראה כיצד חיפה הטוּך על העדר הירושלמי בקובץ שלפניו באמצעות הסתמכות על מהדורת שנץ מאוחרת. בשר פסח שיצא חוץ לחומת ירושלים נטמא, ולכן הורתה המשנה בפסחים שכאשר רק מקצת הקרבן יצא יש להפריד בין החלקים.¹⁰⁸ הבבלי בחולין קבע שפיצול של יחידה טמאה לשתיים משאיר את הטומאה בשני החלקים הנפרדים.¹⁰⁹ לאור כלל זה תמה השנץ על התועלת בחיתוך הקרבן, שהרי הטומאה תישאר גם בבשר הנשאר בין החומות. השנץ תירץ שפיצול מהיר אינו מאפשר לטומאה לעבור מצד לצד. הטוּך הסתייג מתירוץ זה, שכן איסור שבירת עצם בקרבן פסח אינו מאפשר חיתוך חז. בהסתמך על הירושלמי הציע הטוּך לחתוך את החלק הטמא בהדרגה כדי שבשעת ההפרדות הסופית יהיה החלק הטמא בשיעור קטן שאינו יכול להעביר את הטומאה הלאה.¹¹⁰ תירוץ זה נמצא לפנינו בתוספות על הדף למנחות הבנויות על שנץ ממהדורה שנייה.¹¹¹

טוּך פסחים	תוספות מנחות	שנץ פסחים
ה"מ [=הוה מצי] לאקשוויי	ונימא דטמא משו' [ם]	הוי מצי לאקשוויי דמסכת
דמסקינ' [ן] בפ' [רק] בהמה	דמקבל טומאה משע' [ת]	בהמה, מודה ר' יוסי בשלש
המקשה, מודה ר' יוסי בג'	פרישת' [ן], כדאמרינן	על שלש הבאות מבגד
על שלש הבאי' מן בגד	בפרק בהמה המקשה,	גדול, משעת פרישתו
גדול, דבשע' פרישת'ו	בשלש על שלש הבגד	מאביהן מקבלות טומאה
מאביו מקבל טומאה מאביו,	הבאו' [ת] מבגד גדול,	מאביהן, והכא נמי אית לן
וה"נ הכא, וי"ל דאיכא	דבשע' [ת] פרישתן מאביהן	למימר הכי, וי"ל [=ויש
לאקומי בנית'זות בכל	מקבלו' [ת] טומאה	לומר] דהוה מצי לשנויי
כחן... ומי הכא כיון שאין	מאביהן... ויש לומר	בניתזין בכל כחן. ¹¹²
חותך העצם אל'א סביבות	דמיירו... בניתזי' [ם] בכל	
העצם, אינו יכול להתזי	כחו... ומי' [הן] לא	
בכל כחו, ובירושלמי מוקי	מסתבר' [א] דמיתוקם ההיא	
בחותרך ומשליך מעט	דפסחים בניתזין בעל	
מעט. ¹¹⁴	כרחו (!) דהא דקתני חותרך	
	עד שמגיע לעצ' [ם] וקולף	
	עד שמגי' [ע] לפרק	
	וחותרך... אי נמי מחת' [ך]	

¹⁰⁶ אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 287, 293-296, 645 הע' 21.

¹⁰⁷ יהלום (לעיל הערה 14), עמ' 47-66.

¹⁰⁸ משנה, פסחים ז, יב; בבלי, פסחים פה ע"א.

¹⁰⁹ בבלי, חולין עב ע"ב.

¹¹⁰ ירושלמי, פסחים ז, יב (לה ע"ב).

¹¹¹ אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 297, 663-665; יהלום (לעיל הערה 14), עמ' 62-63. ערער על זיהוי התוספות

למנחות כשנץ ראה י' כהן, 'קטעים מתוספות שאנץ למסכת קידושין', ירושתנו ו (תשע"ב), עמ' יח והע' 16.

¹¹² פה ע"א, ד"ה 'ולרבינא', עמ' רט, כ"י דף 109 א-ב.

בסכין לא מקבל טומאה
 בשעת פרישתו מעט,
 ומשליך וחוזר ומחתך מעט
 ומשליך, עד שמחתך את
 כולו, שאינו נוגע עכשיו
 בבת אחת, וכן מפרש
 בהדיא בירושלמי במחתך
 כל שהו ומשליך.¹¹³

סוגיות חלוקות

טומאה לא ידועה – 'טומאת תהום' – אינה מטמאה. בשאלת מקור הדין נחלקו ר' אליעזר וריש לקיש: ר' אליעזר הסיק מהמילה 'עליו' בפסוק 'וכי ימות מת עליו... וטמא' שהנטמא מודע למצבו, וריש לקיש למד מהביטוי 'דרך' בפסוק 'איש איש כי יהיה טמא לנפש או בדרך' שהטומאה גלויה ברשות ציבורית.¹¹⁵ מחלוקת זו חזרה בבבלי פסחים ונזיר בכמה שינויים. אחד ההבדלים נגע לקושיה מתוספתא הקובעת שהכרה של אדם אחד בלבד די בה כדי להפוך טומאה לידועה. בסוגיית נזיר פוונה התמיהה לר' אליעזר בלבד, שטען שדווקא הנטמא צריך להכיר בטומאה. לעומת זאת בפסחים פוונה השאלה גם לריש לקיש הדורש הכרה כללית בטומאה ואינו מסתפק באדם בודד.¹¹⁶ בתוספות שנין צוטט ר' יצחק בן אשר (ריב"א) כמי שעמד על הסתירה בין המסכתות אולם לא ניסה ליישבה. הדברים חוזרים בטוך בתוספת הערה המדגישה שחילוף זה נכלל ברשימת הסוגיות הסותרות בתלמוד הבבלי:

שן	טוך
וקש' [ה] לריב"א דסוף נזיר איתא להך מסקנא, ... ולא פרי' [ך] נמי אלא לר' אליעזר, וקאמ' [ר] בשלמ' [א] למ"ד [=למאן דאמר] כדרך שפיר. ¹¹⁷	קשה לריב"א דבנזיר בסופו איתא הך מסקנא... ולא פריך נמי אלא לרבי אלעזר, וקאמר בשלמא למ"ד [=למאן דאמר] כדרך שפיר, והיא מסוג [יו]ת החלוקות. ¹¹⁸

מטבע הדברים רישום מאורגן של הסוגיות המתגוננות במרחבי התלמוד אינו מובא במהדורת השנין הראשונה המועתקת מפרוטוקול הלימוד בישיבת ר"י אלא במהדורה השנייה הערוכה והמסודרת. לכן הרשימה אינה נזכרת בשנין לפסחים, ור' אליעזר מטוך נזקק לאחת מרשימות החילופים החוזרות במהדורה השנייה של שנין:¹¹⁹

¹¹⁴ פה ע"א, ד"ה 'ולרבינא', כ"י דף 53א.
¹¹⁵ כד ע"ב, ד"ה 'כי'. אין בידינו כתבי יד לתוספות למנחות. ראה ריצ'לר (לעיל הערה 5), עמ' 834. הנוסח הוא לפי דפוס ונציה רפ"ב.
¹¹⁶ במדבר ו 9. במדבר ט 10.
¹¹⁷ בבלי, נזיר סג ע"א. בבלי, פסחים פא ע"ב. תוספתא, זבים ב, ט (מהדורת צוקרמנדל, עמ' 678).
¹¹⁸ פא ע"ב, ד"ה 'לריש'. הנוסח לפי הדפוס. בפרמה: "והיא מסוגיא התלמוד" (עמ' 51ב), והכוונה לסוגיות התלמוד המתחלפות.
¹¹⁹ יהלום (לעיל הערה 14), עמ' 86-87. את הקושיה הבלתי פתירה בשנין שלפנינו מיישב הר"י המצוטט בטוך: "וא"ת [=ואם תאמר] דבפ' [רק] הכונס דריש מקרא דואתם לא תצאו, ובפ"ק [=ובפרק קמא] דתענית מיתי ר' יהודה גופי הקרא דהבקר אור והאנשים שולחו" (שנין, ב ע"א, ד"ה 'לעולם', עמ' ד, כ"י דף 2א) = וק' [שה] דה' [א] קדר' [יש] רב יהודה גופי' [ה] האי דרשא דאל תצאו, ואר"י דאיצטריך [ך] תרי קראי, קרא דהבוקר אור איצטריך לעיר א' [חרת]... וקרא דאל תצאו איצטריך לעיר" (טוך, ב ע"א, ד"ה 'יכנס', כ"י פרמה עמ' 23ב). התירוץ מיוחס לר"י גם בכ"י פרנקפורט (עמ' 102א), אולם בדפוס מיוחסים הדברים לר' שמשון. מכל מקום יש לנו כאן עדכון של השנין בידי הרב או התלמיד. על החילוף ביניהם ראה דברינו סמוך להערה 59. ר' אליעזר מטוך הוסיף פרשנות של

בפרק הניזקין אמרי' [נן] איפכא תני אבוה דר' אבין... וכה"ג [=וכהאי גוונא] איכא טובא בתלמוד... כל אלו דברי האמוראי' [ן] שסותרים זה את זה, וכן הפוך שמועות בלא הפוך אמוראין מצינו הרבה בתלמוד... ובהיא דמה דרך בגלוי בפ' [רק] בתרא דנזיר, ובפ' [רק] כיצד צולין... ויש מהן כמו איכא דאמרי, ויש מהן כמו טעות סופר, תוספות שאנץ.¹²⁰

כללי ערלה

הבבלי בפסחים קבע שבערלה מתקיימות שתיים משלוש התכונות הבאות: "כלאים שאיסורו איסור עולם, ואיסורו איסור הנאה, ואין היתר לאיסורו... והוא הדין לערלה בשתיים".¹²¹ אמירה זו תמוהה, שכן לכאורה כל שלושת המשתנים חלים גם בפרות ערלה. בשנץ הובאה בשם ר' תם הטענה שאיסור ערלה כולל גם נטע רבעי ולכן יש היתר לאיסורו בפדיון ובאכילה בירושלים. ר' אליעזר מטוך חזר על דברי ר' תם וצירף הסבר נוסף בשם ר"י, תלמיד ר' תם. לדברי ר"י, ערלה לא עונה להגדרה 'איסור עולם', שכן הפרי הגדל אחר שלוש שנים מותר באכילה. במקרים רבים פרשנות ר"י לקוחה מתורת רבו המובהק,¹²² אולם בהיותו יוצר בפני עצמו פיתח ר"י תובנות מקוריות משלו. נראה שבשנץ לפסחים המשתייך למהדורה המוקדמת עוד חזר ר"י על דברי ר' תם, ורק לאחר מכן פיתח עמדה עצמאית שהועברה לטוך בצינור מסירה אחר:¹²³

טוך	שנץ
וכן אמרי' [נן] בספ"ק [=בסוף פרק קמא] דקידושי' [ן] גבי חדש... ור"ת מפ' דה"ה	ובפ"ק [=ובפרק קמא] דקידושין עביד נמי ק"ו [=קל וחומר] כי האי גונא

ר' שמשון גם בגיליונות: "אמנם קשה לקמן לדברי חכמים ולדברי ר' יוסי הגלילי, מתו' רבי' שמשון משנאץ (1) (גיליון על תוספות טוך, ד ע"ב, ד"ה 'וכתיב', כ"י פרנקפורט עמ' 104א). הדברים לא נמצאים בדיבור המקורי בשנץ שעליו בנוי הטוך (ד ע"ב, ד"ה 'וכתיב', עמ' י). ונראה שגם כאן יש העשרה של תורת ר' שמשון ממקורות מאוחרים. גם בטוך לכתובות ישנם גיליונות ר' שמשון: "ואני בתוספותי מצאתי הגליון הראשון בשם תוס' הר' שמשון משנאץ" (ר' בצלאל אשכנזי, שיטה מקובצת, כתובות, ט ע"ב, ד"ה 'ואני', כ"י ירושלים – הספרייה הלאומית Ms. Heb. 4°632, עמ' 107ב, מהדורת ז' מצגר, ירושלים תשנ"ז, עמ' קפ). ההימצאות של תורת שנץ בגיליונות יש בה כדי למתן את ההבחנה המחקרית בין גוף התוספות הבנוי על חכמי צרפת הקדומים לגיליונות המביאים מרבני גרמניה המאוחרים. ראה ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 25, 32, 139, 201, 205, 220-224, 241-244, 249-250.

¹²⁰ שיטה מקובצת, בבא קמא, קיז ע"א, ד"ה 'והא', כ"י ירושלים, מוסד הרב קוק 293, עמ' שע"ה, א (מהדורת ז' מצגר, ירושלים תשנ"ז, עמ' תשד-תשה). הסוגיות שעליהן עמדנו מובאות בפרק האחרון של נזיר, ובפרק כיצד צולין בפסחים. ראוי לציין שגם בשנץ לפסחים מהמהדורה הראשונה קיימת רשימה של שמות מוחלפים: "אמ' [ר] רבא אכל זג לוקה שתיים כו', הך פלוגתא דאביי ורבא איתמר איפכא בפ' [רק] ג' מינים, ורבואת באלה תלמוד' [א], בההוא פירקא אפי' [לו] בסופו מיתניא היא דנזיר ממורט, וההיא דבהן יד ובהן רגל, תרויהו איפכא כאמ' [ר] בשילהי הוציא לו, וכך בפ"ק [=בפרק קמא] דבכורות רב חסדא סבר טרפה חיה, ורבה אמ' [ר] אינה חיה, ובפ"ק [=בפרק קמא] דתמורה איפכא" (מא ע"ב, ד"ה 'אמר', עמ' קט, כ"י דף 55ב). אולם יש להבחין בין הרשימות. הרשימה בבבא קמא מקיפה יותר ומכילה מלבד שמות מוחלפים גם רשימה נפרדת של סוגיות עם שינוי תוכני. כמו כן ניתן שם הסבר לקיומם של החילופים. לכן בבבא קמא זאת רשימה ייעודית ערוכה, ואילו בפסחים זהו אוסף דוגמאות השכיח בדיוני השנץ.

¹²¹ בבלי, פסחים מד ע"ב.

¹²² על זהות העמדות בין ר"י לר' תם ראה לעיל סמוך להערה 66.

¹²³ בדיון בשאלת ברכת נשים על מצוות עשה שהזמן גרמה חזר ר"י מעמדת ר' תם במהדורת שנץ מאוחרת. ראה יהלום (לעיל הערה 14), עמ' 68-69. במאה ה"ג העשיר גם הרמב"ן את השנץ שלפניו בתובנות ר"י ממקורות נוספים. ראה יהלום (לעיל הערה 33), עמ' 149-150; ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 153. אורבך טען שר"י נרתע מלהתעמת עם רבו. ראה אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 229-232. י' כ"ץ הסתייג מקביעה זו, ולדבריו, אורבך הסתמך על אמירות הצהרתיות, ובדיקה של הדיונים ההלכתיים מציגה תמונה אחרת. ראה י' כ"ץ, הלכה וקבלה: מחקרים בתולדות דת ישראל על מדוריה וזיקתה החברתית, ירושלים תשמ"ד, עמ' 144-145. שינויי הגישה שעמדנו עליהם בין ר"י לר' תם מחזקים את גישת כ"ץ.

מחדש... ותיר' [ץ] ר"ת [=ר' תם] דמ"ה
 [= דמשום הכי] קאמ' [ר] בשתים,
 דאיכא ערלה דלא שייך בה אלא תרתי,
 כגון בשנה רביעית דיש היתר
 לאיסור' [ו], דמה שהיא מותרת לאחר ג'
 שנים, ע"י [=על ידי] פדיה או ע"י [=על
 ידי] הבאה בירושלם.¹²⁴

[= דהוא הדין] לערלה בשתי' [ם], דהיינו
 בשנה רביעית דיש התי' [ר] לאיסור' [ו],
 ע"י [=על ידי] פדיון או להבי' [א]
 לירושלי' [ם], ור"י מפר' [ש]... אין
 איסור' [ר] איסור עולם... העורלה היוצא
 אחר ג' ממנו... ויש היתר לאיסורו.¹²⁵

ניתן להצביע על תובנות נוספות של ר"י שצירף עורך הטוּך.¹²⁶

הוספת תובנות מחכמים צרפתיים אחרים

תוספות הטוּך לפסחים בנויות רובן ככולן על תורת ר' שמשון משנץ, תלמידו המובהק של ר"י, אבל מלבד ר' שמשון סיכמו את שיעוריו של ר"י גם תלמידים אחרים,¹²⁷ ותובנות מחכמים אלו נמסרו בבתי המדרש הצרפתיים. ר' אליעזר מטוּך צירף אמירות גם מתלמידים אחרים של ר"י כדי להעשיר את חיבורו.

פסול פרה אדומה

התלמוד קבע שפעילות הנעשית בפרה אדומה בהסכמת הבעלים פוסלת אותה: "עלה עליה זכר פסולה... דניחא ליה".¹²⁸ התוספות שאל כיצד ייתכן שבעל הפרה יעדיף רווח של דמי העוֹבֵר הכרוך בהפסד העצום שבפסילת פרה אדומה. ר' שמשון מקוצי (Coucy), מצעירי תלמידי הר"י, העלה תירוץ טאוטולוגי:¹²⁹ אם נכשיר כשעלה עליה זכר, יהא נוח לבעלים במציאות זו, ונוחות זו היא העילה לפסילתה. המשא ומתן תועד בתוספות המאוחרות של ר' פרץ בן אליהו מקורביל (Corbeil), והדברים חוזרים אנונימית בטוּך:

טוּך	פרץ
וא"ת [=ואם תאמר] אמאי פסולה, הא ודאי לא ניח' [א] ליה שיפסי' [ד] פרי' [ה] דדמי' [ה] יקרי' [ם], בשביל דבר מועט, וי"ל [=ויש לומר] כיון דאם נאמר כשירה, הא ניח' [א] ליה, לכך אי' [ו] להכשיר' [ה]. ¹³¹	וכי עלה עליה זכר ניח' [א] ליה משום העובר, ותימ' [ה] דאטו בשפטני עסיקינן, דניח' [א] להו להפסיד פרה אדומה שש דמים יקרים, בשביל עובר שאי' [ו] שוה אלא מעט, אלא ודאי לא ניח' [א] ליה, וא"כ [=ואם כן] אמאי פסולה, ואו' [מר] רבי' [נו] שמשון מקוצי דע"כ [=דעל כרחך] צ"ל [=צריך לומר] דפסולה היא, דאי אמרת כשירה היא, א"כ [=אם כן] יהא ניח' [א] ליה במה שעלה עליה

¹²⁴ מד ע"ב, ד"ה 'וה'ה', עמ' קיג-קיד, כ"י דף 58א. בשנץ הובא גם ר' יום טוב שפירש שאין היתר לאיסורו משמעו חוסר הרשאה ליצירת האיסור, ואילו נטיעת אילן המובילה לאיסור עורלה מותרת. דבריו נדחו בידי ר' תם בנימוק שנוסח הדברים אינו מאפשר פרשנות זו: "והרב ר' יום טוב אומ' [ר] דה"פ [=דהכי פרושן] ויש היתר לאיסורי לגרום איסור... וה"ה [=והוא הדין] לערלה בשתים דמותר לגרום איסורו... ליטע אילנות, וא"נ [=ואין נראה] לר"ת [=לר' תם] דהא בספרי גרסי' [נן] ויש היתר לאחר איסורו". הדברים אינם חוזרים בטוּך הנוהג להשמיט עמדה דחוייה.

¹²⁵ מד ע"ב, ד"ה 'והוא', כ"י דף 39א.

¹²⁶ השווה: שנץ, יד ע"א, ד"ה 'דאיכא', עמ' ל-לא = טוּך, יד ע"א, ד"ה 'דאיכא'; שנץ, מז ע"א, ד"ה 'בשור', עמ' קכד-קכה = טוּך, מז ע"א, ד"ה 'ומוקדשין'; שנץ, סז ע"א, ד"ה 'הכתוב', עמ' קסו-קסז = טוּך, סז ע"א, ד"ה 'הכתוב'.

¹²⁷ על הקבצים המקבילים מתורת ר"י ראה סולוביצ'יק, היין (לעיל הערה 11), עמ' 118-120; לעיל הערה 12.

¹²⁸ בבלי, פסחים כו ע"ב.

¹²⁹ על ר' שמשון מקוצי ראה אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 342-344.

זכר, כיון דאין הפרה פסולה, וכיון דניחא
ליה א"כ [=אם כן] פסולה.¹³⁰

אין איסור חל על איסור

ר' שמעון קבע שלא ניתן להחיל איסור חדש על אובייקט האסור מקדמת דנא, ולכן האוכל נבלה ביום הכיפורים חייב רק על הנבלה.¹³² רש"י הדגיש שגם אם הבהמה מתה אחר כניסת יום הכיפורים לא יחול איסור התענית, שכן בחייה היא נאסרת כאבר מן החי. ר"י דחה את דברי רש"י בנימוק שפקיעת איסור אבר מן החי מחילה איסורי נבלה ויום הכיפורים. וכיוון ששום איסור אינו נהנה מקדימות על ציר הזמן הם חלים בו זמנית. כדי להגן על רש"י נטען בטוּך שבבהמה חיה קיים מלבד איסור אבר מן החי גם איסור 'אין זבוח' הפוקע רק בשחיטה. מוות טבעי של הבהמה מותר על כנו את איסור 'אין זבוח' ומונע איסורים אחרים מלחול.

טוּך

פי' [רש] בקו' [נטרס] אפי' [לו] נתנבלה
ביום הכיפורי' [ם] לא חייל עליה
איסו' [ר] יום הכי' [פורים], דהא הוה עלי
איסור אבר מן החי, וק' [שה] לר"י דה' (!)
כי פקע איסור אבר מן החי, חייל איסור
י"ה [=יום הכיפורים] ונבילה בבת אחת,
ובאיסור בת אחת מודה ר' שמעון [ן],
מי' [הו] י"ל [=יש לומר] אפי' [לו]
נתנבלה בי"ה [=ביום הכיפורים] לא
חייל איסור י"ה [=יום הכיפורים],
דאיסו' [ר] שאיני' [ו] זבוח הוא בה
מעיקרא, והשתא נמי לא פקע מיניה.¹³⁴

שנן

נראה לר' דוקא נתנבלה ערב יום
הכפורים, דמה שפי' [רש] בקו' [נטרס]
דה"ה [=דהוא הדין] אפי' [לו] נתנבלה
ביום הכפורים, דהא הוה עלה איסור
אבר מן החי, קשה לר' דהא כי פקע
איסור <אבר> מן החי, יחול עליו איסור
יום הכפורים כמו איסור נבלה, והא
איסור בת אחת הוא, ובאיסור בת אחת
הוה מודה שמעון, אע"ג [=אף על גב]
דאין איסור <חל> על איסור בזה אחר
זה.¹³³

בדיון מקביל בטוּך לשבועות שלל ר' יצחק בן אברהם (ריצב"א), תלמיד הר"י, את מציאותו של
איסור 'אין זבוח':

ומיהו י"ל [=יש לומר] דאיסו' [ר] יום הכפו' [רים], לא חייל לא מחיים ולא לאחר
מיתה, משו' [ם] דאית בה איסור עשה שאינה זביחה, דכתי' [ב] וזבחת ואכלת מה
שאתה זובח את' [ה] אוכל, מה שאין אתה זובח לא, ולריב"א [=ולר'] יצחק בן
אברהם [אין נר'] [אה]... וזבחת לא אתא לאיסור, דבלאו הכי אסיר' [ה] וקיימ' [א],

¹³¹ כו ע"ב, ד"ה 'עלה', כ"י דף 32ב. לדעת אורבך היה בידי עורך הטוּך קובץ מיצירתו של ר' שמשון מקוצי. ראה אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 603. ליבוביץ טען שתובנות ר' שמשון מקוצי נמסרו באמצעות הקבצים של תלמידי הר"י. ראה ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 120-122. כפי שראינו, תובנת ר' שמשון מקוצי על פרה אדומה מובאת בתוספות פרץ, ומשמם היא נקלטה בטוּך. על הפרץ כמקור לטוּך ראה הערה 140.

¹³⁰ כו ע"ב, ד"ה 'עלה', כ"י אוקספורד, בודלי 2362 (Opp. Add. Qu. 132), עמ' 105ב (לעיל הערה 63), עמ' סב.

¹³² בבלי, פסחים לה ע"ב-לו ע"א.

¹³³ לו ע"א, ד"ה 'האוכל', עמ' צו, כ"י דף 45ב. וראה רש"י, פסחים לו ע"א, ד"ה 'פטור'.

¹³⁴ לו ע"א, ד"ה 'האוכל', כ"י דף 36א. ראוי לציין את העריכה המשופרת בטוּך. השנן פתח בדברי ר"י ורק לאחר מכן עמד על הקושי ברש"י, שחייב את ר"י לטעון אחרת. הטוּך פתח ברש"י ולאחר מכן עמד על נקודת התורפה בפרשנותו.

מחיים באיסור אבר מן החי, ולאחר מיתה באיסור[ר] נבלה, אלא בא להתיר את האסור, ופירש לך דבשחית[ה] שרי ולא בנחירה, אלא כדקיימ[א] קיימ[א].¹³⁵

הטוך לשבועות בנוי על תוספות ר' אלחנן בנו של ר"י.¹³⁶ נראה שר' אלחנן או תלמיד אחר מבית מדרשו של ר"י הוא המקור להוספת הטוך לפסחים. ר' אליעזר ידע שהדיון לא נעצר בתמיהה הבלתי פתורה של ר"י והעשיר את הקובץ שבעריכתו במקורות נוספים.

שרפת שעיר המילואים

בדיון טוך עצמאי נטול תלות בשנץ, כלומר אינו חוזר על דיון קודם שם, נזכר ר' שלמה מדרויש, תלמיד הר"י:¹³⁷ "הק[שה] הר"ר שלמה מדרויש הא ע"כ [=על כרחך] לא שפיר עביד דשרפיה... ואר"י [=ואמר ר"י] דה"פ [=דהכי פרושו]."¹³⁸

את הרובד הצרפתי הנוסף יכול ר' אליעזר לקבל מכמה מקורות מסירה, שכן הייתה לו גישה לקבצים נוספים של תלמידי הר"י.¹³⁹ ולמהדורה השנייה של שנץ ולתוספות פרץ.¹⁴⁰ אפשר שהתבונות הצרפתיות עברו בעל פה או בקונטרסים כתובים, וייתכן שבכמה סוגיות השנץ שעמד לפני עורך הטוך היה עשיר מהשנץ שבידינו.

הקבלה בין רשימת החכמים צרפתיים שנזכרה אצל המהרי"ק לבחינה השיטתית של החומרים שנוספו בטוך לפסחים לא העלתה את שמו של ר' יצחק ב"ר אברהם.¹⁴¹ אולם איתרנו הוספה

¹³⁵ טוך, שבועות, כד ע"א, ד"ה 'האוכל', כ"י אוקספורד, בודלי Mich. 93, קטלוג נויבאוואר 428, עמ' 36. ריב"א בדיון זה הוא בן אברהם, ובדפוס ונציה רפ"א במפורש: ריצב"א. הרחבה של התנגדות הריצב"א ראה פרושי ונמוקי רבנו עזריאל, נזיר, ד ע"א, ד"ה 'האוכל' (מהדורת נ' זק"ש, ירושלים תשנ"ו, עמ' ו-ז).
¹³⁶ אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 659.

¹³⁷ ליבוביץ טען שאת הקובץ העיקרי שעמד לפני העשיר ר' אליעזר בפסקאות שלמות מקבצים אחרים של תלמידי הר"י. לראיה הביא את הטוך לפסחים, צט ע"ב, ד"ה 'עד', הלקוח לטענתו מתוספות ר' יהודה שירליאון. ראה ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 114-115. ראוי לציין שהשנץ נקטע בתחילת הפרק העשירי של פסחים, ועורך הטוך החליף את הקובץ שלפניו משנץ לפרץ. ראה אורבך (שם), עמ' 608-609; י"נ אפשטיין, 'בקורת', תרביץ ח (תרצ"ז), עמ' 369-370. כבר בתחילת הפרק, כשעדיין יש פסקאות שנץ, שילב עורך הטוך דיונים מהפרץ, ד"ה 'עד' לקוח מהפרץ, צט ע"ב, ד"ה 'עד שתחשך', תוספות במרדכי (לעיל הערה 103), עמ' כב, ואין מכאן ראייה. אולם הדיבור שלפנינו הוא אכן העתקה של דיון מקובץ משלים. באופן כללי יש להדגיש שמדובר בתופעה יחידאית. בדיקה שיטתית בתשעת הפרקים הראשונים של הטוך לפסחים מלמדת על מעט הערות קצרות שאינן בנויות על השנץ. ראה יט ע"ב, ד"ה 'האי', ד"ה 'אין'; כד ע"א, ד"ה 'ואם'; לד ע"א, ד"ה 'פסול'; ס ע"א, ד"ה 'שחטו'; צד ע"ב, ד"ה 'מעולם'; צה ע"א, ד"ה 'בפרטיה'. בין דף צ"ו לדף צ"ח השנץ הנדפס וכתב היד (עמ' 120 ב) חסר, אולם דומה שלפני עורך הטוך היה שנץ, וממנו שאב את תוספותיו.

¹³⁸ כג ע"ב, ד"ה 'דהא', פרמה עמ' 31. אורבך עמד על הוספת עורך זו. ראה אורבך (שם), עמ' 608 ובהע' 48. על חכם זה ראה אורבך (שם), עמ' 337-340. הכתיב 'דרויש' מתקיים בכל עדי הנוסח. ראה כ"י פרנקפורט, עמ' 119 ב. 'טרויש' הוא הנוסח בדפוס ראשון, ונציה ר"פ. ומדובר בשתי צורות כתיב של אותו מקום. ראה H. Gross, *Gallia Judaica*, Paris-Louvain 2011, p. 172

¹³⁹ על שילוב תוכנות מקבצים אחרים של תלמידי ר"י בתוך עיבודי השנץ בטוך ראה אורבך (שם), עמ' 603, 650; ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 88, 102-122. אורבך טען שבטוך שולבו גם קבצים קדומים מדור תלמידי ר' תם. ראה אורבך (שם), עמ' 603, 649. ליבוביץ הראה שהחכמים הקדומים צוטטו מהשנץ. דחיית ההנחה של אורבך, שהרא"ש החזיק בידיו קובץ מתלמיד ר' תם, ראה יהלום (לעיל הערה 33), עמ' 161-170.

¹⁴⁰ כמו טוך גם תוספות פרץ הן עיבוד של השנץ, אך יש למנות את הקובץ בין מקורותיו של הטוך. הדבר עולה מהמקבילות הבאות, לדוגמה: פרץ, ה ע"ב, ד"ה 'וש"מ' (לעיל הערה 63), עמ' טו = טוך, ה ע"ב, ד"ה 'לא'; שנץ, פסחים, נב ע"ב, ד"ה 'רב', עמ' קלז = פרץ, פסחים, נב ע"ב, ד"ה 'רב' (שם), עמ' קג = טוך, פסחים, נב ע"ב, ד"ה 'רב'; שנץ, פסחים, צט ע"ב, ד"ה 'ואפילו', עמ' רלא = פרץ, פסחים, צט ע"ב, ד"ה 'אפילו', תוספות במרדכי (לעיל הערה 103), עמ' כב = טוך, פסחים, צט ע"ב, ד"ה 'ואפילו'.

¹⁴¹ לר' אליעזר מטוך היה צינור מסירה ישיר לריצב"א. ר' אהרן מרגנשבורג היה מורו: "ומן[רי] ה"ר אהרן מריגשפור"ק תיר[ץ]" (תוספות על הדף, חולין, כג ע"א, ד"ה 'כי', כ"י וטיקן Ebr. 159, עמ' 24 א). התוספות על הדף לחולין הם טוך. ראה אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 665-667. ר' אהרן היה תלמיד הריצב"א: "ואחר שנפטר רבינו יצחק מדנפיר[א] מלך רבינו יצחק בר אברהם... ורבי יצחק בת[דנ]פירה, והרב ר' אהרן מרשבורק והרב ר' יהודה כהן מורידבורג למדו לפניו" (ר' שלמה לוריא, שאלות ותשובות, סימן כט, לובלין שנ"ט, עמ' כג ב). ייתכן

מתוספות ר' אלחנן,¹⁴² וזיהינו מובאות מר' שלמה מדרויש ומר' שמשון מקוצי, יוצאי בית מדרשו של ר"י, שלא נזכרו אצל המהרי"ק. נראה שלאור נורמת הפלגיאט המקובלת בימי הביניים גם כמה מההוספות הסתמיות בטוך שאיננו יודעים את מקורן באו לו מתלמידי ר"י.¹⁴³ מחקרנו הראה שלעתים אמירת המהרי"ק על 'הגדולים אשר קמו אחרי התוס' משאנ"ץ' הם ר"י ור' שמשון עצמם שפיתחו ושכללו במהדורה מאוחרת את מהדורת השנץ הראשונית, ור' אליעזר עדכן את הקובץ לאור ההתפתחויות החדשות. את 'גדולי איברא' לא איתרנו בוודאות בפסחים,¹⁴⁴ אולם עמדנו על המקום שתפסו תוספות ר' פרץ תלמידם של חכמי אברא בטוך.¹⁴⁵

סיכום

בתוספותיו סיכם ר' שמשון בן אברהם את שיעורי רבו הר"י מדמפייר ואת פרוטוקול הדיונים של ר' שמשון שכתב ר' אליעזר מטוך ליצירה ספרותית. במאמץ ליצור קובץ תוספות ידידותי ללומד המיר ר' אליעזר את כינויי הרב והתלמיד החוזרים בדיון החי לשמות הפרטיים של החכמים המשתתפים. כפי שהראה מחקרנו, ייחוס מובאה לחכם פעמים רבות היה החלטת העורך, והיא אינה מתחייבת מהדיון המוצג בשנץ. התובנות בתוספות טוך יוחסו כמאה שנה לאחר הלימוד המקורי, ועל הלומד להיות ער לאיחור שבקביעות אלו. בהיותו חניך ישיבות צרפת ידע ר' אליעזר שקובץ השנץ המונח לפניו משתייך למהדורה הראשונה ולכן עדכן את הקובץ בתובנות העדכניות של ר"י ור' שמשון מהמהדורה השנייה. ר' אליעזר גם העשיר את תוספותיו בחומרים מקבצים אחרים של תלמידי הר"י. פעילותו של ר' אליעזר נשאה פרי, והקובץ שערך היה לפריוזמה המרכזית שדרכה נחשפים הלומדים לתוספות.

שהמובאה הבאה מדגימה את מעבר המסורות: "וכתוב בגליון תוספות וזה לשונו, מה שהקשה בתוספות רבינו שמשון... אומר הר"י בשם מורי ה"ר אהרן מרעגנשבורג" (ר' בצלאל אשכנזי, שיטה מקובצת, בבא מציעא, מג ע"ב, ד"ה וכתוב, ברלין תקכ"ו, עמ' 45. בכתב יד אוקספורד, בודלי, Mich. 321, 456, עמ' 98א, הקטע הנדון חסר. החיד"א בעמוד הראשון של כתב היד קבע שזו מהדורא קמא, וייתכן שזו סיבת החיסרון). כפי שראינו, בטוך לפסחים קיימת עמדה מנוגדת לריצב"א. ראה דברינו סמוך להערה 135, אבל ראוי לציין שבספרות המסורתית מיוחסת הגישה המנוגדת לריצב"א עצמו. ראה ר' מאיר שמחה הכהן, משך חכמה, דברים, מהד' י' קופרמן, ירושלים תשמ"ב, עמ' עו.

¹⁴² ראה סמוך להערות 103, 136. ליבוביץ טען שאת תובנות ר' אלחנן שאב הטוך דרך השנץ ולא החזיק בידיו את הקובץ המקורי. ראה ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 120. אולם כפי שראינו, מלבד שנץ הביא הטוך מתוספות ר' אלחנן.

¹⁴³ ראה הערה 84. ליבוביץ טען שבדיונים שבהם העשיר ר' אליעזר את הקובץ בתובנה מקורית של חכם הוא ציין את שמו. ראה ליבוביץ (לעיל הערה 4), עמ' 116-119. כפי שראינו, דברי ר' שמשון מקוצי ור' אלחנן הובאו אנונימית.

¹⁴⁴ ייתכן שקיימת הפניית אברא מפורשת בטוך לפסחים: "לכך קבעו זכר ליציאת מצרים, ושמעתי מהר"מ שיש במדרש, לפי שבמצרים עבדו בהם ישראל בפרך, ופר"ך באת בש וג"ל, שהם מלאכות ארבעים חסר אחת, וכשנגאלו ממצרים הזהירם על השבת לשבות מאותם ל"ט מלאכות" (קיצו ע"ב, ד"ה 'למען', דפוס ונציה ר"פ). בפרק ערבי פסחים החליף עורך הטוך את הקובץ שלפניו משנץ לפרץ ראה הערה 137. ראשי התיבות 'הר"מ' יכולים להיות מכוונים בפרץ הן לר' משה בן שניאור מאברא והן לר' מאיר מרוטנברג. ראה אפשטיין (לעיל הערה 137), עמ' 374 הע' 12. אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 609 ובהע' 49. לא ניתן להיעזר במובאה זו בעדי נוסח: כ"י פרמה מסתיים בדף קיד ע"ב, וכ"י פרנקפורט עובר מדף ק"ט להעתיק את התוספות שנדפסו בסוף המרדכי.

¹⁴⁵ על לימודיו של ר' פרץ באברא ראה אורבך (שם), עמ' 576; א' קנרפוגל, סוד, מאגיה ופרישות במשנתם של בעלי התוספות, ירושלים תשע"א, עמ' 43 הע' 83; תוספות פרץ, בבא מציעא, מהד' חב"צ הרשלר, ירושלים תש"ל, מבוא, עמ' 9-11. אפשר שגם ר' אליעזר מטוך למד באברא. ראה הערה 15.

נספח

קשרי המשפחה של ר' שמואל מוורדן (Verdun)

הזיקה המשפחתית בין ר"י לר' שמואל עולה מדבריו בשנץ בכתובות: "ואמ' לך ר' שהקשה הר' שמואל גיסו... והר' שמואל גיסו תירץ".¹⁴⁶ בניגוד לעולה מהטקסט קבע אורבך שר' שמואל היה גיסו של ר' שמשון ולא של הר"י.¹⁴⁷ לכן הגיה מסברה ועיוות את משמעות הדברים: 'שהקשה הר' שמואל גיסי'. לדבריו טעה הסופר פעמיים בכתובות וחזר על כך כפי שנראה בפסחים. ראוי לציין שכאשר מפנה ר' שמשון לר' שמואל אין הוא משתמש בביטויי קרבה: "או ר'... והק' לו ר' שמואל מוורדוס".¹⁴⁸ ההבדלים בדפוסים הפניה מתבהרים כאשר ר"י ור' שמשון חוזרים על אותה מובאה: "והקשה ר' בשם רבי שלמה גיסו מהא דאמ' בפ' חומר בקדש... ומסתמא לשם במעין... דבעי סאה במקום אחד";¹⁴⁹ "אמנם רבי שמשון בפ' משניות כתב... ובתוספות שלי מפסחים יש הגה מרבינו שמואל מוורדוס שהקש' [ה] מההיא דחגיגה על מה שאנו אומרים דמעין טהור בכל שהו".¹⁵⁰ ככל הנראה החילוף בין 'שלמה' ל'שמואל' נבע מטעות בהעתקה. אף על פי שמדובר באותה מובאה, ברא אורבך שני גיסיים שונים: ר' שלמה גיסו של ר"י, ור' שמואל גיסו של ר' שמשון.¹⁵¹

ר' שמואל למד אצל ר' תם: "וכשבא מורי מצרפת אמ' שזאת הסברא עצמה או' [מר] קרובי ה"ר שמואל מוורדוס לפני ר"ת [=ר' תם] והודה לו".¹⁵² מסתבר יותר שתלמיד ר' תם יהיה גיסו של ר"י בן דורו ולא של ר' שמשון שפעל דור לאחר מכן. כך אין צורך בהידחקות של אורבך, ולפיה נמנה ר' שמואל עם צעירי תלמידיו של ר' תם. את הקביעה שר' שמואל הוא גיסו של ר' שמשון בנה אורבך על הסיומת הבאה: "ולר' נר' [אה]... מ"ר, ועוד נראה... כ"ש [=שם שמעתי] מפי ר' שמואל גיסי בר' חיים".¹⁵³ ואולם באמירה 'ועוד נראה' שאינה בגוף ראשון יש לראות המשך של דברי ר"י, ואין מכאן ראיה. באותו אופן יש לראות גם באמירה הבאה חלק מדיון סתמי שבו ר' שמשון אינו מתבטא בגוף ראשון: "תימ' [א]... אבל קש' [ה]... לכך נר' [אה] לתרץ לגיסי ר' שמו' [אל] בר' שמו' [אל], דההיא דלעיל מיירי קודם שחיטה".¹⁵⁴

¹⁴⁶ כד ע"ב, ד"ה 'ואי', כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 508.1, עמ' 33 (לעיל הערה 101), עמ' יט. אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 153, 274, עמ' 285-286, ובהע' 39.

¹⁴⁸ שנץ, כתובות, כ ע"א, ד"ה 'כותב', כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 508.1, עמ' 26א, (לעיל הערה 101), עמ' ג.

¹⁴⁹ שנץ, פסחים, יז ע"ב, ד"ה 'אלא', עמ' מב, כ"י דף 21א-ב.

¹⁵⁰ תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו, סימן תכ"ה, כ"י מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 155, עמ' 173 (מהדורת ש' עמנואל, ירושלים תשע"ב, עמ' 814). על 'הגה' יש קו ואולי זה סימן למחיקה. סיגנטורת כתב היד אצל אורבך מוטעית.

¹⁵¹ אורבך היה ער לחילוף השכיח בין שמות אלו ביחס לבן העיר הצעיר ר' שמואל בן יוסף מוורדן. ראה אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 340.

¹⁵² מרדכי, חולין, סימן תרפ"ד, כ"י בודפשט, ספרייה לאומית FOL 1, עמ' 253ב. ראה עמנואל (לעיל הערה 11), עמ' 109 ובהע' 30.

¹⁵³ שנץ, כתובות, לט ע"א, ד"ה 'ג' נשים', כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 508.1, עמ' 64ב-65א (לעיל הערה 101), עמ' פב.

¹⁵⁴ שנץ, פסחים, עג ע"ב, ד"ה 'בדם', עמ' קפב, כ"י דף 95ב. בשנץ מצטט ר"י חכם לא מוכר: "ואו' [מר] ר' שהקשה ר' {באנטיד} <באנטיד> מאפרונוי דבסוטה בת"כ [בפ"ב] פריך גבי מנחה כה"ג [=כהאי גוונא] דקתני התם ומעלה ומקטירה... ופריך בכלי שרת מקטר ליה, אימ' [א] להקטירה" (פסחים, סה ע"ב, ד"ה 'והקטרה', עמ' קסד, כ"י דף 86א. מראה המקום אצל אורבך מוטעה). והדברים חוזרים בתוספות על הדף ביומא בשם ר' שמואל: "והק' [שה] הר' [ב] שמואל מורדו' [ן] דבפרק שני דסוטה, דפריך הכי גבי מנחה, דקתני מעלה ומקטירה בכלי שרת ומקטר לה, ומשני אימא להקטירה" (סז ע"ב, ד"ה 'אטו'. אין בידינו כתבי יד שלמים של הטוך ליומא ראה: ריצ'לר (לעיל הערה 5), עמ' 790. ולכן המובאות נבדקו לפי דפוס ונציה ר"פ). אורבך טען שר' מאיר מרוטנבורג (מהר"ם), מחבר התוספות ליומא, החזיק בידיו תוספות שנץ בהעתקתו של ר' שמואל מוורדן, ולכן יוחסה שאלת ר' באנטיד לר' שמואל. ומאותה סיבה תשובת מהר"ם המובאת בהערה 150 מצטטת את דברי ר' שלמה בשם ר' שמואל. ראה אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 286 הע' 45. ראוי לציין שאורבך עצמו בהערה 39 טען שהחילוף בין שלמה ושמואל נבע מחילופי הגיסיים. לא נראה גם שתלמיד ר' תם יעתיק קובץ תוספות מתלמידו של ר' תם. כמו כן מאימתי מייחסים גישות המובאות בטקסט על שם המעתיק? לדברינו, שלמה ושמואל בשנץ ובתשובת מהר"ם חד הם. עם זאת אין בידי להסביר את החילוף בין השנץ לתוספות ליומא.